

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 71 (2022), 374-395.

Geliş/Received: 01.07.2022

Kabul/Accepted: 06.09.2022

DOI: 10.46955/ankuayd.1139541

(Araştırma Makalesi/Research Article)

İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ LOZAN GÜNÜ KUTLAMALARI VE LOZAN'A YENİDEN BAKIŞ (1939-1945)

LAUSANNE DAY CELEBRATIONS AT İSMET İNÖNÜ PERIOD AND A NEW PERSPECTİVE TO LAUSANNE (1939-1945)

ÖZLEM YILDIRIM KIRIŞ*

ÖZ

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde verilen Milli Mücadele ile Türkiye istiklalini ve yaşama hakkını tüm dünyaya Lozan Antlaşmasıyla ilan etmiştir. Lozan sulhu imzalandığı 24 Temmuz 1923 tarihinden itibaren tüm yurttaki her yıl büyük ve coşkulu törenlerle kutlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından cumhurbaşkanlığı görevine İsmet İnönü seçilmiştir. Çalışmada İsmet İnönü dönemi (1939-1945) Lozan günü kutlamaları değerlendirilmiştir. Lozan Günü kutlamaları başta Ankara, İstanbul halkevleri olmak üzere yurdun çeşitli bölgelerinde düzenlenen törenlerle kutlanmıştır. 1939-1945 arası dönem aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllar olmuştur. Lozan sulhunu imzalayan İsmet İnönü'nün 1939-1945 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı görevinde bulunması Lozan günü kutlamalarına ayrı bir önem ve anlam kazandırmıştır. Lozan gününe yer veren dönem basınında İsmet İnönü vurgusunun ön plana çıktığı görülmektedir. Lozan antlaşmasının önemi üzerinde durularak İsmet İnönü'ye şükran ve minnet duyguları dile getirilmiştir. Çalışmada, İsmet İnönü döneminde Lozan günü kutlamalarının nasıl bir anlam ifade ettiği üzerinde durularak halk ve basın nezdinde Lozan günü kutlamalarının yansımaları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

With the Treaty of Lausanne and the national resistance led by Mustafa Kemal Atatürk, Turkey announced its independence and the right to live to the entire world. Since the signing of the Lausanne Peace on July 24, 1923, it has been commemorated throughout the nation with grand and spirited festivities. After Mustafa Kemal Atatürk retreated to eternal rest, İsmet İnönü was chosen as the President of the Republic. This study evaluates the Lausanne Day celebrations of the İsmet İnönü period (1939-1945). Ceremonies commemorating Lausanne Day were organized around the country, particularly in Ankara and Istanbul community centers. The years between 1939-1945 were also the period of the Second World War. The fact that İsmet İnönü, who signed the Treaty of Lausanne, was President between 1939 and 1945, gave a special importance and meaning to the Lausanne Day ceremonies. It is evident that İsmet İnönü's emphasis was prominent in the press during the period that included the day of Lausanne. The significance of the Treaty of Lausanne was emphasized by expressing gratitude and appreciation to İsmet İnönü. In this study, an emphasis is placed on the significance of Lausanne Day celebrations during the period of İsmet İnönü in order to reflect the perspectives of the people and the press on the Lausanne Day celebrations.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, İsmet İnönü, Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz.

Keywords: İsmet İnönü, Lausanne Peace Treaty, World War II, 24 July.

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, ozlem.yildirim@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8901-4190.

Extended Abstract

This study seeks to investigate how the Lausanne Day celebrations were seen in Turkey under the reign of İsmet İnönü. This study assessed the Lausanne Day celebrations of the İsmet İnönü period (1939-1945). The Treaty of Lausanne is a political agreement that established the Turkish Republic. Having ended a lengthy struggle, the Turkish people greeted the Lausanne Peace Treaty with tremendous delight. There were many news and articles in the Turkish press about the Lausanne Peace Treaty. The reflections of the Lausanne day celebrations on the 24th of July, when the treaty was signed, were examined in the Turkish press, and the attitude of the Turkish public was put forward. In the study, the significance and usefulness of the Treaty of Lausanne, which granted Turkey freedom in numerous political, social, and economic spheres, was reinforced for Turkey during the years of the Second World War's most intense phase. In the study, the national press newspapers Akşam, Cumhuriyet, Tan, Tanin, Ulus, and Vatan were included, and how the Lausanne day celebrations were covered in the press was analyzed. In addition, relevant archival records were searched into. The research works and primary sources of the period were evaluated while conducting this study. In this framework, the study was subdivided, and an attempt was made to assess how the Lausanne Day celebrations between 1939 and 1945 affected politics, the press, and the general public. The study analyzed the distribution of news subjects, the concepts highlighted in the news, and the relevant columns. In addition, it has been underlined how governmental institutions and the general public view the Lausanne Day celebrations. Examining the assessments of the Lausanne Peace Treaty reveals that some topics are repeatedly emphasized and highlighted. Numerous assessments have been made regarding the independence of Turkey and the economic and political independence attained in this regard. By analyzing the Lausanne Day speeches delivered at events and ceremonies, the significance of Lausanne Day for the Turkish nation was determined. After a persistent and tough struggle, the Peace of Lausanne, which announced Turkey's independence to the whole world, has been honored with enormous and exuberant celebrations all over the country every year since July 24, 1923. It was observed that the significant role of İsmet İnönü was highlighted in the journalistic coverage of the anniversaries of the day of Lausanne and that İnönü was frequently the recipient of expressions of gratitude and appreciation. The ceremonies of Lausanne Day also highlight the fact that the peace of Lausanne put an end to the injustices that the victorious governments of the First World War attempted to impose on Turkey, resulting in the attainment of freedom and independence. With Lausanne's victories in all political, military, and economic domains, the young Republic of Turkey gained earned independence and the opportunity to act in all areas. At every chance, gratitude and appreciation were shown to the notable names cited in the accomplishment gained, especially Mustafa Kemal Atatürk and İsmet İnönü. The friendship and harmony of Turkey, which is loyal to democracy, with its neighbours and European states was seen as a reflection of the determination revealed in the Lausanne Peace Treaty. In the news examined, it was emphasized that the Lausanne Peace Treaty is a document that should be an example to the world. In the news, when the contents of the Treaty of Sevres and Lausanne were compared, and two completely different accords were examined, it was highlighted how crucial Lausanne was for the Turkish people. İsmet İnönü, whose name was mentioned in the signing of the Treaty of Lausanne, was also the president of Turkey throughout the period of the study, bringing his name to the forefront of Lausanne day celebrations. During the Second World War, when the world was going through a difficult process, Turkey survived this process with the least damage thanks to the gains it made in Lausanne. Lausanne's many political, military, and economic gains in favor of Turkey have been effective. Having acquired the right to independence and freedom in Lausanne and subsequently introduced it to Europe, Turkey has demonstrated that it deserves independence within the family of European states. Turkey remained loyal to Lausanne in the subsequent era without disrupting world peace. By achieving an honorable peace at Lausanne, the Turkish nation earned the recognition it deserved in the eyes of the entire world. If full independence and dominance were not achieved in Lausanne, it was mentioned how Turkey could be enslaved to foreign concessions and capital despite all efforts. It was also emphasized that the states that did not grant Turkey the right to live in Sevres gave up this right with the Treaty of Lausanne.

Giriş

Modern Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk'ün Birinci Cihan Harbinden hemen sonra başlattığı İstiklal Savaşı ile meydana gelmiştir.¹ İstiklal Savaşının askeri safhasının bitmesi ile siyasi mücadele evresi başlamış, bunun ilk adımı Mudanya Mütarekesi olmuştur.² Mudanya Mütarekesinden sonra 22 Kasım 1922 Lozan şehrinde başlaması kararlaştırılan sulh konferansına Türkiye'yi temsilen İsmet İnönü seçilmiştir. Lozan'daki görüşmeler sert ve çetin bir şekilde başlamış, Türkiye'nin ve bilhassa Büyük Millet Meclisinin harp tazminatı, Batı Trakya'dan Türkiye lehine toprak verilmesi, Misak-ı Milli içerisinde yer alan Musul'un verilmesi gibi belli başlı konularda beklentileri olmuştur.³ 24 Temmuz 1923'te imzalanan ve 23 Ağustos 1923'te yürürlüğe giren Lozan Antlaşması ile dünyaya bağımsız bir Türk devletinin varlığı kabul ettirilmişti.⁴ Barış antlaşmasının imzalanmasının ardından İstanbul'daki işgale 2 Ekim 1923'te fiilen son verilmişti.⁵

29 Ekim 1923'te TBMM Hükümetinin dayandığı sistemin Cumhuriyet olduğu ifade edilirken Cumhuriyet kavramının Demokrasi ile eş anlamlı olduğu düşüncesinden hareket edilmişti.⁶ Lozan'da ekonomik bağımsızlık ve ulusal ekonomiyi korumak üzere elde edilen kazanımlar, siyasi rejime Cumhuriyet isminin konulmasından sonra ekonomik sahada da harekete geçilmesine imkân sağlamıştı.⁷ Lozan Antlaşması ile Türkiye, artık Batı devletler toplumu ve batı nizamı içinde yerini almıştı.⁸ Lozan'ın ellinci yılı dolayısıyla kendisine Lozan'a dair görüşleri sorulan İsmet İnönü şu cevabı vermiştir:

“Lozan Muahedesinin beynelmilel vesikalar içinde bir özelliği de şudur: Birinci Cihan Harbi'nden sonra yapılan sulh muahedelerinin hiçbirisi doğru dürüst yirmi sene yaşamamıştır. Hatta İkinci Cihan Harbi'nden sonra yapılan muahedeler bile doğru dürüst yaşamamış ve hala o muahedeler tamamlanamamıştır. Lozan Muahedesi, Birinci Cihan Harbi, Türkler için İstiklal Harbi olarak iki misli müddet devam ettikten sonra ilk senede aldığı şekli zaman içinde tamamlayarak tam bir muahede, daimi bir vesika haline gelmiş ve o halini elli senedir değiştirmeden devam ettirebilmiştir. Bu bir vesika için nadir bir talihtir. Ve bu vesikayı idame ettiren, devam ettiren memleketler için müstesna bir başarıdır.”⁹

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının ardından 11 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanlığı vazifesine İsmet İnönü seçilmişti. Türkiye'de tek parti yönetiminin daha sağlam esaslar üzerine kurulduğu 1938-1945 yılları arasındaki bu yeni dönem 'Milli Şef Dönemi' olarak da adlandırılmıştır.¹⁰ İsmet İnönü denilince Garp Cephesi komutanlığı, Mudanya Mütarekesi, Lozan Barış Antlaşması, Atatürk'ün başbakanı olarak demiryollarının yaygınlaştırılması, devlet eliyle yurt genelinde çeşitli fabrikaların kurulması akla gelmektedir. Bunların dışında yerli sanayinin güçlendirilmesi, Cumhurbaşkanı olarak İkinci Dünya Savaşında takip edilen tarafsızlık politikası ile ülkeyi savaşın dışında tutması, ilköğretim seferberliği, köy enstitüleri atılımı, 1950-1960 arası dönemde muhalefet olarak demokrasinin gelişimine olan katkısı gibi birçok önemli konuda ismi yer almıştır.¹¹ İnönü, Atatürk'le beraber ülkeyi yeniden hayata kavuşturmuş, senelerce Başvekil ve Devlet Reisi sıfatıyla, Türkiye'yi yönetmiştir.¹²

CHP I. Olağanüstü Kurultayında 'değişmez genel başkan' olan ve Milli Şef ilan edilen İnönü sahip olduğu bu unvanlarla Atatürk'te bile bulunmayan yetki ve otoriteye sahip olmuştur.¹³ İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı görevindeki yıllar İkinci Dünya Savaşının tüm dünyada başladığı ve yayıldığı zaman aralığıdır.¹⁴ Türkiye, İkinci

¹ Max Weston Thornburg, *Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi*, Çev. Nail Artuner, Ankara: Ziraat Bankası Yayınları, 1950, 1.

² Sabahattin Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Basım, 2006, 412.

³ Osman Okyar, Mehmet Seyitdanhoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye - Fethi Okyar'ın Anıları*, Ed. Emre Yalçın, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1997, 26, 27.

⁴ Erdiç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)*, Ankara: İmaj Yayınevi, 7. Baskı, 2004, 47.

⁵ Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Ankara: İmge Kitabevi Yay., 4. Baskı, 2004, 279.

⁶ İlhan Turan, *İsmet İnönü ve Tek Dereceli İlk Seçimler (1946- 1950- 1954- 1957) Üzerine Seçmeler*, Ankara: İnönü Vakfı Yay., 2002, 9.

⁷ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara: Bilgi Yay., 1995, 262.

⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1938-1950)*, II. Cilt, İstanbul: Remzi Kitabevi, 9. Baskı, 2007, 110.

⁹ Nazmi Kal, *İsmet İnönü Televizyona Anlattıkları*, Ankara: Bilgi Yay., 1993, 74.

¹⁰ Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi*, İstanbul: İz Yay., 1998, 25.

¹¹ Necdet Uğur, *İsmet İnönü*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1995, 21.

¹² A. Nebahaddin Kırmacı, *Yetmiş Beş Yılda Üç İnönü*, İstanbul: Anıl Matbaası, 1959, 20.

¹³ Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 42.

¹⁴ M. Ögüt Yazman, *Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara: Tisa Matbaacılık, 1974, 86.

Dünya Savaşı öncesi dünyadan kopuk, içine dönük ve kendisiyle meşgul bir ülke görünümündeydi.¹⁵ İkinci Dünya Savaşı sürecinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve ülkeyi yönetenlerin amacı ülkeyi savaşın dışında tutmak olmuştur.¹⁶ İsmet İnönü, hükümeti kurma görevini Dr. Refik Saydam'a vermiş, Refik Saydam 1939'un Nisan ayında kabinesini kurmuştu. Saydam'ın 1942'de vefatının ardından Başbakanlık, Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'na verilmiş ve Şükrü Saracoğlu, 1942'nin Temmuz ayında kabineyi oluşturmuştu.¹⁷ Türk devlet adamları, büyük fedakârlıklarla kurdukları devleti, Avrupa'nın kendi yarattığı bir savaş uğruna tehlikeye atmayı göze almamışlardı. Devleti yöneten kadronun ölçütlerine göre en önemli başarı, devletin kendi kaderini kendi belirlemesiydi. Türkiye'nin toprak isteği ya da uluslararası ilişkilerde durumunun yeniden gözden geçirilmesi gibi bir talebi yoktu. Dönemin Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Türkiye'nin o yıllarda ki tutumunu Alman Büyükelçisi Von Papen'e: "Biz benciliz, salt kendimiz için savaşırız" şeklinde açıklamıştı.¹⁸

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bütün savaş yılları boyunca Milli Şef gibi hareket etti, Meclis ve hükümet hukuken vardı ancak politikayı bizzat ve doğrudan kendisi yönetmişti.¹⁹ İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra meclisin sınırlı olan onaylama yetkisi daha da kısılmış ve bu yetki CHP'nin, Parti Grubuna geçmişti.²⁰ Devlet ile parti iç içe girmiş devlet ve parti birbirlerinden ayrılmaz bir bütün haline gelmişti.²¹ İsmet İnönü, Numan Menemencioğlu, Şükrü Saracoğlu gibi devlet adamlarının dış siyasete ilişkin kararlarında ön plana aldıkları nokta gerçekçilik olmuştur. Geçmişte yaşanan tecrübeler onlara Avrupalı devletlerle olan ilişkilerinde temkinli davranmayı öğretmişti.²² Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün öncelik verdiği alan dış politikaydı. Dışişleri Bakanlığının üst düzey görevlileri İsmet İnönü'nün başkanlığında haftada beş altı kez toplanır ve bu toplantılarda İnönü, gereken talimatları verirdi. Tüm diplomatik yazışmalar ve telgraflar süratle İnönü'ye aktarılır böylece İnönü, her an tüm konuları takip ederdi. Dönemin dış politika işleyişini anlamak için İnönü'nün düşüncesini anlamak gerektiğini belirten Selim Deringil, bunun zorluğunu İnönü'nün her zaman kapalı ve özel düşüncelerini dışa vurmayan bir isim olması şeklinde açıklamıştır. İnönü'nün, dış politikaya bakışındaki en belirgin özelliğini temkinli olması şeklinde değerlendirmiştir.²³ Şevket Süreyya Aydemir, 'İkinci Adam' adlı eserinde İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduktan sonra hükümet işlerinin dışında ve uzağında kaldığını, İnönü'nün dışişleriyle, önemli ordu meseleleri dışında hükümetin diğer çalışmalarına dair yakın ilgi ve takibini gösteren örneklerin az olduğunu belirtmiştir.²⁴ İkinci Dünya Savaşı Türkiye için ekonomik açıdan oldukça elverişsiz bir zamanda başlamış, Milli Mücadele' den yeni çıkmış bir ülkede yoktan bir milli ekonomi meydana getirmeye çalışılırken başlamış olan savaşa Türkiye girmemiştir.²⁵ Ancak Türkiye, savaşa girmemekle birlikte bu savaşın etkilerini ve savaş ekonomisinin tüm sıkıntılarını savaş yıllarında ve sonrasında en fazla hisseden ülkelerden biri olmuştur.²⁶ Sınırlara kadar dayanan savaş tehlikesine karşı hazırlanma zorunluluğu milli kaynakların önemli bir bölümün savaş hazırlıklarına ayrılmasına neden olmuştur.²⁷

Türkiye'de 1940'lı yılların başında nüfus 18 milyondur. Bu nüfusun yüzde 25'i kentlerde, beldelerde ve geri kalan yüzde 75'i de köylerde yaşamaktaydı. Okuma yazma oranı istatistiklere göre yüzde 24 idi. İkinci Dünya Savaşı'nı başladığı yıllarda tarım sahasında ki nüfusu 13,5 milyondur. Tarım üretimini sağlayan bu nüfusun bir milyona yakın kısmının askere alınarak ülkeyi savunmak için sınırlara gönderilmesi bu nüfusun üretken durumundan çıkıp tüketici haline geçmesine neden olmuştur.²⁸ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Dünya Savaşı öncesi Türkiye'de ki durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

"Ülke, tam bir cihazlanma yetersizliği içindeydi. Hele tarımsal alanda düpedüz ilkel, verimsiz ve teşkilatsız bir durum içindeydik. O kadar ki, hatta savaşa girmemişken bile kıtlık, açlık çekiyorduk. Yollar, ulaştırma araç ve imkânları da yetersizdi. Milli stoklar yoktu ve stoklar olsa

¹⁵ Mehmet Niyazi Yavuz, *Şef*, Ankara: Lotus Yay., 2006, 284.

¹⁶ Fehmi Akın, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009, 19.

¹⁷ Cahit Kayra, *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü 1923-1950*, I. Cilt, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2013, 276.

¹⁸ Selim Deringil, *Denge Oyunu*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, 2003, 5, 6.

¹⁹ Akın, *Türkiye'de Çok Partili*, 19.

²⁰ Deringil, *Denge Oyunu*, 43.

²¹ Füzûzan Hüsrev Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)*, İstanbul: Elif Yay., 1965, 76.

²² Deringil, *Denge Oyunu*, 4.

²³ Deringil, *Denge Oyunu*, 46.

²⁴ Aydemir, *İkinci Adam*, 211.

²⁵ Yazman, *Türkiye'nin*, 86.

²⁶ Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2. Basım, 2012, 37.

²⁷ Yazman, *Türkiye'nin*, 86.

²⁸ Cahit Kayra, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 7. Baskı, 2021, 32.

bile, zaten depolama tesislerine malik değildik. Eğer İnönü'nün başvekillik devrinde ve çeşitli direnişlere rağmen yürüttüğü demiryolu siyaseti de olmasaydı, büyük tüketim merkezleri, ülkenin uzak uçları ile büsbütün bağıntısız kalırdı.”²⁹

Savaş öncesinde başlayan planlama çalışmaları ve sınai yatırım programları, savunma giderlerinin bütçeye hâkim olması nedeniyle tamamen ertelenmişti. Bunları savaş döneminin bir iktisadi gerileme süreci olmasına neden olan nesnel etkenler olarak değerlendiren Korkut Boratav 1940-1945 dönemini, iktisadi gelişme sürecinin durması anlamında bir kesinti olarak nitelendirmiştir. Yetişkin genç erkek nüfusun büyük bir kısmının askere alınması, ekonomik hayatı olumsuz etkilemiş üretimde büyük düşmelere yol açmıştır.³⁰ Şevket Süreyya Aydemir, döneme dair yapmış olduğu değerlendirmede, savaşın bir dünya savaşı olacağını ancak dev olmayan milletlerin ve ülkelerin bu çetin mücadelede yaşanacak sıkıntılara karşı kendilerine göre almaları gereken önemli hazırlık tedbirleri bulunduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin de bu ülkelerden biri olduğunu ifade eden Aydemir, Avrupa'da savaşın başladığı gün yapılan antlaşmalar ve ittifaklar açısından Türkiye'nin yalnız olduğuna değinmiştir.³¹

Kurtuluş Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden süreçte Türkiye'nin ekonomik gelişme süreçleri 1923-1930 birinci devresi ve 1930-1939 ikinci devresi şeklinde ikiye ayrılmıştı.³² 1930-1939 yıllarının müdahaleci ve devletçi politikaları ile dönemin sonunda ortaya çıkan bazı eğilimler savaş yıllarının iktisadi politikaları ve bu politikaların sonuçlarını şekillendirmiştir.³³ 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı başlamıştı. Cahit Kayra, bu dönemde Türkiye'nin, savaşa katılan ya da katılmayan devletler gibi bir harp ekonomisi uygulamak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Türkiye'de, söz konusu süreçte bütün plan ve politikaların değiştiğini, yatırımların durduğunu, ülkenin ayakta kalmak ve savaşa girmemek amacına yöneldiğini dile getirmiştir.³⁴ Savaş nedeniyle üretim azalmış, ithalat yollarının tamamen kapanmış olması yüzünden 1930 yılında gerçekleşen 150 milyon liralık ithalat, 1941 senesinde 75 milyon liraya kadar düşmüştü. Savaş devlete özellikle ekonomik bakımdan yük olmuştu.³⁵ Fiyatlarda yüzde yüze yaklaşan yükseliş sebebiyle savaş döneminin en büyük enflasyonu 1942-1943 yıllarında yaşanmıştı.³⁶ Özellikle 1942-1943 yıllarında buğday fiyatlarında meydana gelen yükseliş olağanüstü kazançlara neden olmuştu.³⁷ Cahit Kayra, 'Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü' adlı eserinde İsmet İnönü'nün savaş yıllarındaki politikasını şu sözlerle değerlendirmiştir:

“Almanların ve Rusların karşılıklı başarılarına göre sürekli eksen ayarlayarak bir denge politikası uygulamaya çalışacak, ancak belli manevralarla daima Müttefiklerin tarafını tutacak, ama İngilizlerin sürekli ısrarlarına rağmen Almanya'ya savaş açmayacaktır. Türkiye'nin savaş araç ve gereçleri bakımından durumu çok zayıf. Türkiye'nin tankı, savaş arabası, uçağı, mekanik nakil araçları yok gibi. Silahları yetersiz. Bu ortam ve koşullar altında Türkiye seferberlik ilan edecek ve tek gücü olan 1 milyon insanı orduya çağırarak.”³⁸

Savaş yıllarında Türkiye'yi yöneten Refik Saydam ve Şükrü Saracoğlu hükümetlerinin karşı karşıya kaldığı iktisadi sorunların aynı olduğunu belirten Korkut Boratav, hükümetin öncelikli konularının azalan üretim, ithalat koşullarında oluşan darlıklar, önlenemeyen enflasyonist baskıların halkın tahammül sınırını aşmasını önlemek ve büyük kentlerin beslenme, ısınma gibi ihtiyaçlarını karşılamak olduğunu ifade etmiştir.³⁹ Boratav, Refik Saydam hükümetlerinin izlediği katı fiyat kontrolleri ve düşük fiyatlarla tarım ürünlerine el koyma politikasının karaborsacılık, istifçilik ve nüfuz ticaretini hızla körüklediğini ayrıca üretimi de olumsuz etkilediğini dile getirmiştir.⁴⁰ Türkiye İkinci Dünya Savaşı yıllarında askeri olarak zamanın modern güçlerine

²⁹ Aydemir, *İkinci Adam*, 205.

³⁰ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, Ankara: İmge Kitabevi, 22. Baskı, 2016, 83.

³¹ Aydemir, *İkinci Adam*, 72.

³² Deringil, *Denge Oyunu*, 18.

³³ Boratav, *Türkiye İktisat*, 84.

³⁴ Kayra, *Cumhuriyet*, 269.

³⁵ İbrahim Dinçer, *Türkiye'nin Ekonomik Sorunları*, İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1968, 100, 101.

³⁶ Şükrü Karatepe, *Tek Parti Dönemi*, İstanbul: İz Yay., 3. Baskı, 2001, 72.

³⁷ Boratav, *Türkiye İktisat*, 92, *Saracoğlu hükümetinin bu süreçler sonunda oluşan aşırı kazançlara ve enflasyona karşı getirdiği savunma mekanizması, iki olağanüstü vergiden oluşmuştu: Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi*. Boratav, *Türkiye İktisat*, 87.

³⁸ Kayra, *Cumhuriyet*, 276, 277.

³⁹ Boratav, *Türkiye İktisat*, 85, *Refik Saydam hükümetinin savaşta uygulamaya çalıştığı iktisadi önlemler, bazı yönleriyle Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Köy Enstitüleri ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın "liberal", hümanist ve aydınlanmacı kültür politikası, belli bir küçük burjuva reformizminin etkili olduğu atılımlar olarak yorumlanabilir*, Boratav, *Türkiye İktisat*, 84.

⁴⁰ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara: İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2006, 289.

karşı koyabilecek durumda değildi. Ancak Türkiye, jeopolitik ve jeostratejik bağlamda önemli bir yer işgal etmişti.⁴¹

1. 1939 Yılı Lozan Günü Kutlamaları

Lozan barışının 16. Yıldönümü Lozan günü kutlamalarında bir farklılığın ortaya çıktığı yıl oldu. Atatürk'ün vefatının ardından Cumhurbaşkanlığı görevine seçilen İsmet İnönü, Çankaya'da ki yerini almıştı.⁴² İsmet İnönü döneminde (1938-1950) Lozan Barış Bayramı kutlamaları daha etkin bir şekilde kutlanmaya başlamış bunun ilk örneği, 1939 kutlamaları olmuştur. Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü'nün seçilmesinin yanı sıra 1939 da ki Lozan zaferinin on altıncı yıl dönümü coşkusunu artıran bir diğer önemli gelişme ise 23 Temmuz 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından dolayı yaşanan sevinç olmuştur. Bu nedenle etkinlikler, 23-24 Temmuz günlerinde art arda yapılmaya başlanmış ve iki bayram bir arada kutlanmıştır.⁴³

Lozan zaferinin 16. Yıldönümünde, "Lozan Zaferinin Yıldönümü" başlıklı verilen haberde Sevr Antlaşmasının Türkiye'yi birkaç vilayetle sınırlı bıraktığı, Lozan Antlaşması ile bu haksızlıkların ortadan kalktığı ve Misak-ı Millinin gerçekleştiği belirtilmiştir. İstiklal Harbinde cephe kumandanı sıfatı ile önemli zaferler kazanan İsmet İnönü'nün, Lozan'da güçlüklerle karşılaşmasına rağmen bunları yenerek büyük siyasi bir zafer kazandığı ifade edilmiştir. Ayrıca haberde milletin bu zaferin yıl dönümünü kutlayacağı ve Milli Şef'e olan minnet ve şükran hislerini göstereceği dile getirilmiştir. Lozan zaferinin yıldönümü münasebetiyle üniversitede büyük bir toplantı tertip edilerek konuşmalar yapılacağı bilgisi verilmiştir. Akşam 21 de tüm Halkevlerinde toplantılar yapılacağı aktarılmıştır.⁴⁴ "Lozan Zaferinin Yıldönümü" başlığıyla yer alan haberde Türkiye'nin siyasi ve iktisadi istiklalini kazandığı Lozan zaferinin 16. yılına girildiği belirtilmiştir. Türk tarihinde büyük tarihi hadisenin kahramanı Milli Şef İsmet İnönü olduğu ifade edilerek Lozan'da dünya devletlerine karşı tek başına çarpışan, Türkün hakkını ve istiklalini müdafaada bir adım bile geri atmamaya bütün dünya diplomatlarına davasını kabul ettiren kişinin İnönü olduğuna vurgu yapılmıştır. Günün, Türk'ün hakiki istiklalinin bayram günü olduğuna atıfta bulunularak bugünü temin eden Milli Şef'e şükran duyguları sunulmuştur.⁴⁵ "İnönü'nün Lozan'da Kazandığı Büyük Galibiyetin 16. Yılı" başlıklı yazıda Atatürk'ün Batı Cephesi kumandanlığını en çok güvendiği, en yakın ve ehliyetli arkadaşı olan İsmet İnönü'ye verdiği belirtilmiştir. 30 Ağustos 1922 de harpte kazanılan mücadelenin masa başında verilecek siyasi mücadele neticesinde kazanılması gerektiğine değinilerek Batı Cephesi kumandanı İsmet İnönü'nün bu görevi aldığı belirtilmiştir. Mudanya da mütareke konferansına giden İnönü'nün üçüncü büyük zaferi elde etmek üzere de Lozan konferansına gittiği vurgulanmıştır. Sevr ve Lozan gibi içerikleri tamamen bambaşka olan iki antlaşmanın mukayese edilemeyeceği belirtilerek her iki muahedenin hükümlerine değinilmiş ve kazanılan büyük davanın büyüklüğünün anlatılmaya çalışılacağı ifade edilmiştir. Sevr'in ağır şartlarına değinildikten sonra İsmet İnönü'nün Lozan'da mütareke masasına oturduğu zaman delegelerin Sevr antlaşmasını düzenlemek üzere toplandıklarını söylemeleri üzerine İsmet Paşa: "Kemalist Türkiye'nin Sevr ile hiçbir alakası yoktur. Müzakereler ancak Mudanya Mütarekenamesi esasları dairesinde cereyan edebilir. İlk esas, mütarekenin tam müsavat dairesinde yapılmasıdır. Yoksa.." diyerek söze başlamıştır. Delegeleri şaşırtan bu hitabıyla harp cephesinden sulh cephesine gelen kumandan İsmet İnönü'nün, kazanan bir Türkiye devletinin bütün haklarını sonuna kadar savunduğu ve şanlı galibiyetin onurlu neticesini almaya kararlı olduğunu yabancı delegelere göstermiştir. Böylece müzakerelerin nihai neticeye ulaştığı Türk istiklalinin bütün dünyaya kabul ettirildiği ifade edilmiştir.⁴⁶

Lozan Zaferinin 16. yıldönümü İstanbul Üniversitesi konferans salonunda merasimle kutlanmıştır. Tören münasebetiyle salon bahçesinden itibaren bayraklarla süslenmiş, kürsünün üzerindeki bir Türk bayrağının iki

⁴¹ Süleyman Seydi, *1939-1945 Zor Yıllar*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2006, 1.

⁴² Gurbet Gökgöz, "Belleklerden Silinmeye Yüz Tutan Bir Gün: Lozan Sulh Bayramı", *ÇTAAD*, X/22 (2011/ Bahar), 95-114.

⁴³ Mehmet Korkud Aydın, "Milli Gün Kutlamalarına Bir Örnek Olarak Lozan Günü Kutlamaları (24 Temmuz 1939)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 49 (2020), 54-75.

⁴⁴ "Lozan Zaferinin Yıldönümü", *Akşam*, 24 Temmuz 1939, 1, 8.

⁴⁵ "Lozan Zaferinin Yıldönümü", *Tan*, 24 Temmuz 1939, 1.

⁴⁶ "İnönü'nün Lozan'da Kazandığı Büyük Galibiyetin 16.ncı Yılı", *Akşam*, 24 Temmuz 1939, 5, Bkz. Lozan zaferinin yıldönümü nedeniyle Ankara Halkevi meydanında güzel bir tören tertip edileceği, Lozan'ın büyüklüğünü ve millet nezdindeki önemini yıllar sonra bir defa daha anlamaya ve hatırlamaya vesile olan bu günü Ankaralıların Halkevinde kutlayacakları belirtilmiştir. Akşam 21 de bandonun çalacağı İstiklal Marşı ile tören başlayacaktı. Dil Tarih ve Edebiyat şubesi reisi Hıfzı Oğuz Bekata Lozan'ın anlam ve önemini belirten, Lozan zaferinin mahiyetini ifade eden bir konuşma yapacaktı. Hıfzı Oğuz Bekata'nın söyleviden sonra milli filmler ve güne özel hazırlanan milli oyunlar gösterilecekti. Tören esnasında bando tarafından çeşitli milli havalar çalınacaktır. Törene herkesin davetiyeyle lüzum olmadan gelebileceği ifade edilmiştir, "Ankara'da Yapılacak Merasim", *Akşam*, 24 Temmuz 1939, 8.

yanına Atatürk ile İnönü'nün resimleri konulmuştur. Kürsünün arkasında bölünmez Türk vatanının çeşit çeşit nüfuz mıntıklarına ve yabancı ellere taksim eden bir Sevr haritası asılmış, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Lozan muahedesi imzaladığı ve sonra İstanbul Darülfünuna hediye ettiği altın kalem de kürsü üzerinde yer almıştı. Üniversite öğrencileri salonu doldurmuştu. 16.00'da Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar, Üniversite Rektörü B. Cemil Bilsel, Türk ve yabancı profesörler, doçentler konferans salonuna girmişler ve şehir bandosunun çaldığı İstiklal Marşı ile törene başlanmıştı.⁴⁷ İstiklal Marşının söylemesinin ardında kürsüye gelen İstanbul Üniversitesi rektörü B. Cemil Bilsel sözlerine "Lozan günü bizim sulh ve zafer günümüzdür" cümlesiyle başlamıştır.⁴⁸ Bu sözlerin ardından Rektör Bilsel, Türk milletinin her milletten fazla sulha bağlı ve onun nimetlerini takdir eden bir millet olduğuna değinerek ebedi şef Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk milletinin sulha bağlılığını "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesiyle ifade ettiğini belirtmiştir. Lozan'ın Atatürk'ün ölümünün ardından ilk defa kutlandığını belirterek Atatürk'ün hatırası için beş dakikalık saygı duruşunda bulunmayı teklif etmiştir. Salonunda bulunanlar ayağa kalkmış ve beş dakika sükût içinde beklenilmişti. "Eğer sulh bir millete yarayışlı bir sulh olursa sevinir ve benimsenir" cümlesiyle yeniden konuşmaya başlayan Rektör, 1914 de girilen harpten mütareke ile çıkıldığı zaman karşılaşılan barış teklifini, Osmanlı sadrazamının barışını aramak için Paris'e yaptığı seyahati ve Türkiye'ye bir esaret sulhu teklif edildiğini anlatarak "Türk milletinin benimseyeceği sulh bu olamazdı" değerlendirmesinde bulunmuştur. Türkiye'nin istediği sulhu yalvararak değil, mücadeleye atılarak temin etmesi gerekiyordu diyen Bilsel, Türk milletinin hiç düşünmeden kendisine rehberlik eden Atatürk'ün peşinden harekete geçtiğini ifade etmiştir. Bu hareketin İnönü de ilk müjdesini verdiğini, Sakarya ve Dumlupınar'da şeref doruklarına erdiğini ve ondan sonra Mudanya'da ilk şartlar ve Lozan'da bütün sulh şartlarının konuşulduğunu aktarmıştır. Üniversite Rektörü B. Cemil Bilsel, Lozan gününün niçin bir zafer günü olduğunu şu sözlerle açıklamıştır:

"Zafer iki taraftan birinin diğerine iradesini kabul ettirmesi demektir. Lozan tamamen odur. Türkiye'nin ve onun başında bulunmakla hepimize gurur veren İsmet İnönü, Lozan'da ilk gün ne dediyse son günü de onu söyledi. İşte zafer bilhassa bundan dolayı Lozan ifade edilen bir sıfattır. Delile delille, mantığa mantıkla nihayet tehdiye tehdiye mukabele eden Türk murahhasının Avrupa ortasında müdafaa ettiği hakikati nihayet Devletler kabul etmek zorunda kaldılar."⁴⁹

İstanbul Üniversite Rektörü B. Cemil Bilsel'den sonra ikinci olarak kürsüye hukuk fakültesi doçentlerinden B. Yavuz Abadan geldi. Abadan Lozan muahedesi, Boğazlar ve Montrö sözleşmelerini değerlendiren bir konferans verdi.⁵⁰ B. Yavuz Abadan'dan sonra hukuk fakültesi kız öğrencilerinden Meserret Sükûti, kürsüye gelerek Lozan gününün hukukçuların bayramı olduğunu ifade etti. Bu münasebetle adli kapitülasyonlardan bahseden Sükûti, "İnönü'nün Lozan'da kazandığı zaferin bayrağını hukuk kalesine çekiyorum. Eseri yaratana bağlılığımız ebedidir" dedi. Ardından yine hukuk fakültesinden B. Bedreddin'in Lozan muahedesi çerçevesinde söylediği konuşmayla törene son verildi.⁵¹ Lozan muahedesinin yıl dönümü nedeniyle İstanbul Halkevlerinde törenler yapılmış, eğlenceler tertip edilmişti. Kadıköy Halkevi kaymakamlık binası önünde bir açık hava temsili

⁴⁷ "Lozan Günü", *Akşam*, 25 Temmuz 1939, 1.

⁴⁸ "Lozan Günü", "Rektörün Nutku", *Akşam*, 25 Temmuz 1939, 13, Bkz. "Sulh günümüzdür çünkü 1914 birinci teşrinin 29'unda girdiğimiz harpten 16 yıl evvel 24 Temmuz günü Lozan Üniversitesinin merasim salonunda imza edilen Lozan sulh muahedesiyle çıktık. Türk murahhası İsmet İnönü bu muahedeyi Atatürk'ün kendisine gönderdiği şu altın kalemlerle imzalamıştır. İsmet İnönü memlekete döndüğü zaman Darülfünunda muahede hakkında izahat verdi ve bu kalemi iyi muhafaza edilmek üzere İstanbul Darülfünuna hediye etti. Biz bu altın kalemi sulh muahedesinin en iyi hatırası olarak saklıyor ve manasını çok iyi biliyoruz. İsmet İnönü'yü o zaman Darülfünun da dinleyen ve sonra onları istihlâf eden nesiller altın kalemlerle Türk tarihine yazılacak şerefli muahedelerin hatırlanabilmesi için bu ilim müessesinde kuvvet, kudret ve ideal ile yetişeceklerdir", "Lozan Günü", "Rektörün Nutku", *Akşam*, 25 Temmuz 1939, 13, Bkz. Rektör B. Cemil Bilsel: "Sulh dünyanın her yerinde aziz ve güzeldir. Sulh hali milletler için, bir arada yaşamının normal halidir. Her millet bilir ki huzur içinde çalışmanın, huzur içinde yükselmenin şartı sulhtur", "Lozan Zaferinin Yıldönümü", *Tan*, 25 Temmuz 1939, 10.

⁴⁹ "Lozan Günü", "Rektörün Nutku", *Akşam*, 25 Temmuz 1939, 13 Bkz. Rektör Lozan muahedesinin diğer milletlere kabul ettirilen muahedelerden farkını ifade ederek Lozan'da bulunmadığını ancak Lozan hakkında yazılan her şeyi okuduğunu söyledi. B. Cemil Bilsel, aldığı intiba şudur diyerek: "Lozan muahedesi metinleriyle, tatbikleriyle İsmet İnönü için Avrupa'nın göbeğinde dikilmiş ebedi bir şeref abidesidir" sözleriyle konuşmasını tamamlamıştır. Rektörün bu konuşması dakikalarca alkışlanmıştır, "Lozan Günü", "Rektörün Nutku", *Akşam*, 25 Temmuz 1939, 13.

⁵⁰ "Diğer Nutuklar", *Akşam*, 25 Temmuz 1939, 13, Bkz. İlgiyle dinlenen konferansın sonunda B. Yavuz Abadan:"Atatürk emanetinin ilelebet muhafazasına ant içen gençlik, hakkı bulma ve koruma vazifesini omuzlarına alan hukukçular, bugün Lozan'ın yıldönümünü kutlamakla Türkün ve insanlığın haklarını her zaman müdafaa hususundaki iman ve kararlarını tazeliyorlar. Bu imanın yatağı Türk milletinin ölçsüz genişlikteki cömert hak ve insanlık duygusu, desteği ise Türk gençliğinin çelik iradesidir. Feyzini milli duyguların öz ve temiz kaynağından alan bu kudret, Milli Şefin emrinde Türk yarınının bekçisi, Türk yükselişinin enerji membaadır. Şef ve Türklük var olsun" sözleriyle bitirdi ve çok alkışlandı. "Diğer Nutuklar", *Akşam*, 25 Temmuz 1939, 13.

⁵¹ "Diğer Nutuklar", *Akşam*, 25 Temmuz 1939, 13.

verilmişti. Eminönü Halkevinde de evin tarih ve edebiyat kolu reisi Halit Bayeri tarafından Lozan antlaşması üzerine bir konferans verilmiştir.⁵² Ünye Halkevi tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda, Ünye Halkevinde Türk yurdunun bütünlüğü ve Türk ulusunun egemenliğini temin eden Lozan sulhunun yıldönümü cumhuriyet alanında toplanan binlerce yurttaşın katılımıyla coşkulu ve hareketli kutlamalarla gerçekleştiği bildirilmiştir. Ayrıca ‘Milli Şef büyük İsmet İnönü ve cumhuriyet rejimine sarsılmaz bağlılığımız hep birden tekrar edilmiş’ denilerek bu mutlu günün gecesinde her tarafın ışıklandırıldığı belirtilmiştir.⁵³

Gaziantep Halkevi tarafından Lozan sulhunun 16. yıldönümü nedeniyle Gaziantep Halkevinde 500’ü aşan vatandaşın katılımıyla kutlandığı belirtilmiştir. Lozan muahedesinin önemine ve kıymetine istinaden bir söylev verildiği, şiirler okunduğu, halkevi sporcuları tarafından gösteriler yapıldığı ve Gaziantep kurtuluş bayramına ait bir filmin gösterildiği ifade edilmiştir. Yapılan törenle halka Lozan’ın mahiyetinin anlatıldığı, heyecanlı ve sevinçli bir gece yaşandığı aktarılmıştır.⁵⁴ Ermenek Halkevinde Türk ulusunun istiklal ve hürriyetine kavuştuğu 24 Temmuz Lozan Günü coşkulu bir şekilde kutlanmıştır. Halkevi parti binaları sabahtan itibaren Türk bayrakları ve parti bayraklarıyla süslenmiştir. Halkevi salonunda maarif müfettişi tarafından konferans verilmiştir. Bu önemli günü Türk milletine kazandıran Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü’ye ulusa yaptıkları hizmetler minnetle yâd edilmiştir. Halkevi üyelerinin bazıları tarafından Lozan günü ile ilgili şiirler okunmuştur.⁵⁵ Tokat Halkevi başkanlığı tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda, 24 Temmuz Lozan sulhunun yıldönümünde şehirdeki parti, halkevi, belediye ve diğer resmi ve hususi teşekküllerin bayraklarla donatıldığı, gecede ışıklandırmalar yapılarak kutlamaların gece saatlerine kadar devam ettiği bildirilmiştir. Akşam saatlerinde ortaokul tarih ve coğrafya öğretmeni aynı zamanda halkevi kütüphane neşriyat kolu üyesi Halis Asarkaya’nın yarım saat süren bir konferans verdiği aktarılmıştır.⁵⁶ Muradiye Halkevi başkanı Besim Önder tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda, 24 Temmuz günü halkevi tarafından tertip edilen program üzerine hareket edildiği ve istiklal marşının okunmasıyla törene başlandığı ifade edilmiştir. Parti ve halkevi başkanı tarafından birer konuşma yapılarak İsmet İnönü ve Lozan şiirleri okunduğu bildirilmiştir. Onuncu yıl cumhuriyet bayramı söylendikten sonra gündüz cumhuriyet meydanında gecede halkevinde milli oyun ve eğlenceler tertip edildiği dile getirilmiştir. Gece 23’te tören son verilerek Lozan sulhu gününün sevinç ve eğlenceler içinde kutlandığı aktarılmıştır.⁵⁷ Gazeteci M. Zekeriya Sertel’in “Lozan’dan Bugüne” başlıklı yazısında Lozan Antlaşmasına dair düşünceleri yer almıştır. Türk İstiklal Harbinin iki safhası olduğunu belirten Sertel, bunlardan ilkinin senelerce birçok mahrumiyete ve zorluğa katlanarak kadını, çocuğu, erkeği ile parasız, vasıtasız mücadele veren milletin Atatürk’ün öncülüğünde kazandığı zafer olduğunu belirtmiştir. Sertel, ikincisini ise Lozan görüşmelerinde Birinci Dünya Savaşından galip çıkmış, kibir ve gururuna sınır olmayan ve küçük milletlere tepeden bakan emperyalist devletlerin eski diplomatlarıyla aylarca süren uzun ve çetin bir mücadeleden sonra İsmet İnönü’nün yüksek kabiliyeti ve yılmak bilmeyen iradesi sayesinde elde edilen Lozan Zaferi olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸ Gazeteci Zekeriya Sertel yazısında, mücadelenin

⁵² “Halkevlerinde”, 25 Temmuz 1939, *Tan*, 10.

⁵³ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/979-796-1-22, (25.07.1939).

⁵⁴ BCA, 490-1-0-0/979-796-1-40, (10.08.1939).

⁵⁵ BCA, 490-1-0-0/979-796-1-82, (12.08.1939).

⁵⁶ BCA, 490-1-0-0/979-796-1-136, (07.08.1939).

⁵⁷ BCA, 490-1-0-0/979-796-1-139, (07.08.1939). Bkz. Ankara’da Lozan zaferinin 16.’ncü yıldönümü münasebetiyle Ankara halkevi meydanında büyük bir tören yapıldı. Binlerce Ankaralı tören meydanını hıncahınç doldurmuştu. Meydan bayraklar ve ışıklarla donatılmış ve bir bayram yeri haline gelmişti. Saat 21.00’da bandonun İstiklal Marşını çalması ile tören başlamıştı. Daha sonra Hıfzı Oğuz Bekata kürsüye gelerek Lozan’ın anlam ve önemine değinen, Sevr ve Lozan’ın mukayesesini ifade eden sözler söylemiş konuşması coşku ve heyecana neden olmuştu. Hıfzı Oğuz Bekata’dan sonra Naşit Uluğ’da özellikle Lozan sonrası süreç üzerinde durmuş ve Türk milletinin Milli Şef İnönü’nün etrafında toplanmış olduğunu ve bunun milletin andı bulunduğunu ifade etmiştir. Konuşmalardan sonra Lozan günü dolayısıyla hazırlanmış olan milli oyunla, milli filmler gösterilmiş ve halk coşkun tezahüratlarla geç vakitte tören alanından ayrılmıştır, “Diğer Nutuklar”, 25 Temmuz 1939, *Akşam*, 13, “Halkevlerinde”, *Tan*, 25 Temmuz 1939, 10.

⁵⁸ “M. Zekeriya Sertel, “Lozan’dan Bugüne”, *Tan*, 24 Temmuz 1939, 1, Bkz. “Birincisi ikincisini hazırlamış, ikincisi birincisini tamamlamıştır. Onun için Sakarya Zaferi Türkiye için ne kadar mukaddes bir tarihsel, Lozan muahedesinin imza edildiği 24 Temmuz da yeni Türkiye için o kadar tarihi kıymeti büyük bir gündür. Lozan’a kadar Avrupa devletleri, Türkiye’yi sadece kendisine emir verilen küçük ve hakir bir devlet sayarlardı. Beynelmillel müzakerelerde Türk murahhasları tabii devlet mümessilleri gibi yer alır ve kendilerine verilen emirleri imza ederlerdi”, “M. Zekeriya Sertel, “Lozan’dan Bugüne”, 24 Temmuz 1939, *Tan*, 1, Osmanlı İmparatorluğunun muzaffer olarak iştirak ettiği Paris kongresinde bile Osmanlı murahhasları ikinci planda kalmışlardı. Sevr muahedesini imza eden Osmanlı murahhaslarına ise rey ve fikirleri bile sorulmamıştı. Lozan’da da büyük ve muzaffer devletler evvela böyle bir vaziyet aldılar. Konferans açılmadan evvel entrikalar başlamış, konferans açıldığı zamanda Türk murahhasına açılış nutkunu söylemek hakkı verilmek istenmemişti. Fakat İsmet İnönü Lozan’a, ne pahasına olursa olsun, milli misak ile tespit edilen şartları tahakkuk ettirmek azim ve kararlı ve daima birinci planda diğer devletler murahhaslarıyla müsavi şart ve haklar dâhilinde konuşmak hususunda titizlik

en çetin safhasının kapitülasyonlar üzerinde cereyan ettiğini aktarmıştır. 'Devletler, Türkiye'nin Misak-ı Milli ile tayin edilen hudutlarını tanımakta fazla mukavemet gösteremediler' diyen Sertel, buna gerekçe olarak söz konusu hudutların Türkiye'nin askeri mücadelesi sonucu aşağı yukarı temin edilmiş olması olarak açıklamıştır. Yazar, emperyalist devletlerin delegelerinin senelerden beri istifade ettikleri kapitülasyonların kalkmasına razı olmadıklarını bu nedenle aylarca sürmüş müzakerelerin bir müddet kesintiye uğradığını ve nihayetinde İsmet İnönü'nün başarılı olduğunu ifade etmiştir. Türk delege heyetinin kazandığı büyük zaferin hem Türkiye'nin tam istiklalini kurduğunu, hem de Türkiye'nin uluslararası gücünü ve itibarını yükselttiğini aktarmıştır.⁵⁹

2. 1940 Yılı Lozan Günü Kutlamaları

"Lozan Bayramı Millete Kutlu Olsun" başlığıyla yer verilen haberde bütün Türkiye'nin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye, harbin ve sulhun büyük kahramanına sevgi ve bağlılık hislerinin bir kez daha gösterildiği aktarılmıştır. Vatanın istiklal ve hürriyetinin on yedi sene evvel bugün, Lozan'da medeniyet dünyasına kabul ve tasdik edildiği belirtilmiştir. İstilaya uğramış vatanın köle durumuna getirilmek istenen çocuklarının, büyük bir millete yakışan kahramanlıkla milli mücadeleye atıldığı ve bu vatan kavgasını büyük şeflerin emrinde zaferle bitirdiği ifade edilmiştir. Lozan barışının bu zaferin bir belgesi olduğuna değinilerek İsviçre de umumi harbin galip devletlerini temsil eden tanınmış diplomatlar karşısında Türk milletinin haklarının müdafaa edilerek kabul ettirildiği aktarılmıştır. Sevr ile Türkiye'nin hayat hakkını inkâr edenlerin Lozan'la onu teslim mecbur oldukları vurgulanmıştır.⁶⁰ Sevr, Lozan'a göre daha erken doğmuş ancak yalnızca Lozan'a göre değil birçok siyasal antlaşmaya göre ölü doğmuş bir antlaşma olarak tarihte yerini almıştır. Lozan antlaşması ise, Sevr' göre daha sonra doğmuş ancak sadece Sevr'e göre değil Birinci Dünya Savaşı sonucunda imzalanmış diğer antlaşmalara göre daha uzun ömürlü bir antlaşma olmuştur. Lozan antlaşmasının uzun ömürlü olması imzalanan son antlaşma olmasına değil gerçekçi olmasına dayanmaktaydı.⁶¹ Falih Rıfki Atay tarafından kaleme alınan "Lozan'ın Yıldönümünü Kutlayalım!" başlıklı yazıda:

"Bugün yeni Türkiye dediğimiz müessese, Lozan'da beynelmilel kabul ve tasdik muamelesinden geçti. Çünkü bu müessese bütün hakları ile Türk milletine hiç kimsenin hediyesi değildir; kanlı ve çetin bir hayat ve hürriyet mücadelesinin eseri ve mükâfatıdır. Büyük Millet Meclisinin ordularına verdiği vazife Türk vatani bütünlüğünü, kayıtsız ve şartsız teminat altına almaktı. Orduların zaferi kati olmuştur. Gene Büyük Millet Meclisinin sulh murahhaslarına verdiği vazife, milli istiklal haklarının, kayıtsız ve şartsız temin edilmesi idi. Murahhasların muvaffakiyeti tam olmuştur"⁶²

Sözleriyle Lozan'da elde edinilen başarının zorlu bir mücadelenin sonunda elde edildiğine vurgu yapılmıştır. Memleketin bugünde 17 milyon nüfusuyla şenlik içinde olduğu, bu sevincin en büyük sebebinin Lozan'ın muzaffer delegesi Cumhurbaşkanı İnönü'nü devlet başında görmek olduğu belirtilmiştir. Maziye bilen ve istikbale hâkim Türk milletinin bugünü haklı olarak bayram yaptığını ifade edilmiştir. Bugünün yıldönümü nedeniyle memlekette şenlikler yapılacağı, Türkiye'nin hürriyet ve istiklalinin kabul edildiği bugünün büyük manasının gösterileceği ifade edilmiştir. Ankara Halkevi Lozan sulhunun yıldönümü münasebetiyle güzel bir tören hazırlamıştır. Programa göre bir sonraki gün saat 19.00'da Halkevinde bir merasim yapılacağı, Ulus

göstermişti. İsmet İnönü kuvvetini daha ilk açılış celsesinde gösterdi. Ve bütün murahhaslar daha başlangıçta yeni bir Türkiye ile karşılaştıklarını anlamakta gecikmediler", "M. Zekeriya Sertel, "Lozan'dan Bugüne", Tan, 24 Temmuz 1939, 10.

⁵⁹ M. Zekeriya Sertel, "Lozan'dan Bugüne", Tan, 24 Temmuz 1939, 10, Bkz. "Lozan müzakerelerinde bize en ziyade müşkülât gösteren İngiliz murahhasları, bilhassa Lord Kurzon olmuştur. Bazen müzakerelerde tehdide kadar bile vardığı görülmüş ve Lozan muahedesini imza ettiği gün bile yeni Türkiye'nin iktisaden tekrar kendilerine muhtaç olacağı ümidini izhar etmişti. Fakat hadisatın cilvesine bakınız ki Lozan'la siyasi ve iktisadi istiklalini kazanan Türkiye, düşmanlığından korkulan dostluğu aranan bir kuvvet olmuş ve Lozan'da kendisini istihfaf eden İngiltere bugün onunla müttefik olmak ihtiyacını duymuştur. Bu hadise de bize Lozan zaferinin azametini gösteren en kuvvetli delil sayılabilir", M. Zekeriya Sertel, "Lozan'dan Bugüne", Tan, 24 Temmuz 1939, 10.

⁶⁰ "Lozan Bayramı Millete Kutlu Olsun", Ulus, 24 Temmuz 1940, 1.

⁶¹ Temuçin Faik Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", Atatürk Yolu Dergisi, 58 (2016), 21-37.

⁶² Falih Rıfki Atay, "Lozan'ın Yıldönümünü Kutlayalım!", Ulus, 24 Temmuz 1940, 1, Bkz. "Biz büyük mücadele içinde bu millete söz vermiştik; bu söz vatanın toprak ve hal bütünlüğünü elde edinceye kadar vuruşmaktı. Akla sığmaz müşkülât, hiçbir şey zaferi kazanan yüksek fedakârlığın şevkini kırmağa kafi gelmemiştir. Gene Büyük Millet Meclisi Lozan'da milletlere bir söz vermişti. Osmanlı İmparatorluğunun enkazı üstünde ileri ve kuvvetli bir müessese, maziye tasfiye edecek, beynelmilel sulh ve elbirliği, amili olacaktır. Söz tutulmuştur. Yeni Türkiye meydandadır; siyasi tarihi meydandadır. Fakat onun siyasi tarihi, 19 Mayıs 1919 da temelleri atılan milli siyasetin devam, inkişaf, buhran ve hadiselerle intibakı hikâyesinden ibarettir. O siyaseti ilham eden ruh ve imandır ki cephe zaferi, Lozan'da sulhu ve sulhtan bu güne kadar Türkiye'nin milletler arasındaki şeref ve itibarını vücuda getirmiştir", Falih Rıfki Atay, "Lozan'ın Yıldönümünü Kutlayalım!", Ulus, 24 Temmuz 1940, 1.

gazetesinin yazı işleri müdürü Mümtaz Faik Fenik 'in konuşması ile törenin açılacağı, daha sonra şair Behçet Kemal Çağlar'ın bir şiir okuyacağı bilgisi verilmiştir. Daha sonra halka filmler gösterileceği ve Karagöz oynatılacağı ifade edilmiştir. Etkinliğe tüm Ankara halkının davet edildiği ve törenin Halkevi önünde ki alanda yapılacağı duyurulmuş, Üniversite'de Lozan gününe dair gerçekleştirilecek olan programın da belirlendiği ifade edilmiştir. Programa göre, törenin İstiklal Marşı ile başlayacağı Rektör'ün Lozan barışını anlatan bir konuşma yapacağı ve Hukuk fakültesi öğrencileri tarafından da konuşmalar yapılacağı aktarılmıştır.⁶³ Ankara Halkevinde, Ankara halkının Lozan gününü kutladığı bildirilmiştir. Bando tarafından 19.00'da İstiklal Marşı çalınmış, Mümtaz Faik Fenik tarafından toplantı açılmıştır. Kalabalığı geçemeyerek geride duran otomobillerden inenler arasında birçok milletvekilinin göze çarptığı ifade edilmiştir. Haberde ayrıca gazeteci Mümtaz Faik Fenik'in konuşmasına da yer verilmiştir.⁶⁴ Mümtaz Faik Fenik, halka hitaben yaptığı konuşmada Lozan'da bir çağın bitip yeni bir çağın başladığını ve Lozan barışının sadece Türkiye tarihi için değil bütün milletler tarihi için bir dönüm noktası olduğunu belirtmiştir. Mümtaz Faik Fenik konuşmasının devamında: "Çünkü hasta, viran, çürük bir Türkiye üzerine hesaplarını yapan devletler, Lozan sulhu sayesinde kuvvetli, dinç, mamur, refahlı, çalışkan bir Türkiye üzerine bu hesaplarını değiştirmek ve altüst etmek mecburiyetinde kalmışlardır" sözleriyle Lozan'ın sadece Türkiye için değil dünya devletleri içinde önemli bir aşama olduğuna değinmiştir. Mümtaz Faik Fenik konuşmasında Sevr ve Lozan'ı karşılaştırarak Lozan'ın kazanımlarına vurgu yapmıştır. Lozan başarısında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün rolüne de değinen yazar, İnönü'ye dair şu sözleri dile getirmiştir: "O cephede büyük bir asker, büyük kumandan olduğu kadar mahir bir diplomat, dikkatli, sabırlı ve ince bir müzakereci olduğunu ispat etti. Askerleri kuvvetli iradesiyle cephede nasıl kullandı ise, diplomatları da ince zekâsıyla öyle idare etmesini bildi, harbin ve sulhun kahramanı bu suretle iki kutbun fatihi oldu." Mümtaz Faik Fenik, Lozan'ın çok çetin geçtiğine değinerek İsmet İnönü'nün göstermiş olduğu çaba ve kararlılık sayesinde Lozan'ın iradenin zaferi olduğuna temas etmiştir. Fenik, Türkiye'nin içinde bulunulan süreçte dünyadaki savaş haline rağmen sulh yolunda ilerlediği belirterek Türkiye'nin bütün komşularıyla dost olduğunu dile getirmiştir. Türkiye'nin isteğinin "Yurtta sulh, cihanda sulh" olduğu ve bütün gayretlerinde bu yolda olduğunu dile getirmiştir. Yazar, Türkiye'nin sulh için olduğu kadar vatanı müdafaa için de modern imkânlarla ve şartlara sahip bulunduğu, bunların üstünde istiklaline inancı olduğunu ifade etmiştir. Mümtaz Faik Fenik konuşmasını "Arkadaşlar bayramımız ve istiklalimiz Lozan'ımız kutlu olsun! Çünkü o ebedidir" sözleriyle tamamlamıştır.⁶⁵ Daha sonra Behçet Kemal Çağlar tarafından Lozan'a dair bir şiir okunmuştur. Şiirin bir bölümünde: "Parmak ısırılmıştı Türk'e kâinat, Aferin demişti göklerden ecdat, Aldık alnımızın teriyle berat, Akan kanımızın hakkıdır Lozan " ifadelerine yer verilmiştir. Törenin devamında senaryosu Lozan olan bir Karagöz ve Lozan'ı hazırlayan günlere ait bir film gösterilmiştir. Lozan günü nedeniyle İstanbul Halkevi'nde verilen konferanslar ve üniversite de yapılan törenlerle bugünün kutlandığı bildirilmiştir. Üniversitedeki törene akademik kadro ve öğrenciler, Vali Lütfi Kırdar, CHP Müfettişi Fikret Silay, vilayet ve parti erkânı katılmıştır.⁶⁶ Safaeddin Karanakçı "Mesut Bir Yıldönümünde: Lozan Zaferi ve Kapitülasyonlar" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Söz konusu yazıda:

"24 Temmuz Lozan sulhunun yıldönümüdür. Bugün on sekiz milyon Türkün müşterek bir heyecan ve müşterek bir sevinçle kutladığı Lozan, mevcut bütün sulh muahedelerinden farklıdır. Lozan, kazanan veya kaybeden iki ordu veya birbirleri ile boğazlaşan birçok milletlerin akdettikleri bir sulh muahedesi değildir. Esasen Lozan'ı mücerret bir sulh muahedesi olarak tetkik ve mütalaa etmekte asla isabet yoktur. Zira Lozan, altı yüz senelik bir tarihin tasfiyesi, büyük fakat mütevazı bir davanın, haris ve hasis birçok iddiaları yenmesidir" ifadeleriyle Lozan'ın cumhuriyet tarihinde ki önemine değinmiştir.⁶⁷

Yazının devamında Lozan'da görüşülen konulardan kapitülasyonlar başlığının tetkik edileceği belirtilerek kapitülasyonun tanımı ve tarihi süreçteki seyri hakkında bilgi verilmiştir. Lozan'ın, kapitülasyonları bütün anane ve hükümleri ile ortadan kaldırdığı ifade edilmiştir.⁶⁸ Kemal Ünal tarafından kaleme alınan "Dün

⁶³ "Lozan Bayramı Kutlu Olsun", *Ulus*, 24 Temmuz 1940, 2.

⁶⁴ "Dün Ankara Halkevinde Lozan İçin Güzel Bir Tören Yapıldı", *Ulus*, 25 Temmuz 1940, 1

⁶⁵ "Dün Ankara Halkevinde Lozan İçin Güzel Bir Tören Yapıldı", *Ulus*, 25 Temmuz 1940, 5.

⁶⁶ "Dün Ankara Halkevinde Lozan İçin Güzel Bir Tören Yapıldı", *Ulus*, 25 Temmuz 1940, 5.

⁶⁷ Safaeddin Karanakçı, "Mesut Bir Yıldönümünde: Lozan Zaferi ve Kapitülasyonlar", *Ulus*, 24 Temmuz 1940, 2.

⁶⁸ Safaeddin Karanakçı, "Mesut Bir Yıldönümünde: Lozan Zaferi ve Kapitülasyonlar", *Ulus*, 24 Temmuz 1940, 2. Bkz. *İzmir İktisat Kongresi toplandığında Lozan'daki barış görüşmeleri henüz birinci aşamasında idi. Taraflar arasında görüş birliği sağlanamayan ve anlaşmazlığa yol açan sorunlardan biri de kapitülasyonlar olmuştur. Onun yanında Yunanistan'ın vereceği savaş tazminatı ve Musul konusunda da uyuşulamayınca görüşmelere ara verilmesi zorunluğu doğmuştu. Ama çok geçmeden görüşmeler yeniden başlamış ve 24 Temmuz 1923'te imzalanan antlaşma ile Türkiye'nin kültür, hukuk ve ekonomik hayatı yönünden çok önemli olan kapitülasyonlara*

Kutladığımız Lozan” başlıklı yazıda Dumlupınar’da kazanılan zaferin Lozan tarihinin bir şerefi olduğu belirtilmiştir. Yazının devamında:

“Türk, zaferiyle; tarih te sulhumuzla övünmekle haklıdır. Öyle bir sulh ki dünyanın en nazik bir köşesinde asırların görmediği bir sükûnu yaşattı. Lozan’dan sonra öz toprağında istiklaliyle yaşama hakkını kazanan Türk, dışarda hürmet, içerde emniyet yarattı. Bu hürmet sulha çok yaradı ve yarıyor; yurttaki emniyet ise refah ve terakkinin sağlam bir zemini olmuştur ve daha da olacaktır. 1919 Mayısının 19’unda Samsun’da başlayan cidal, büyük müşkülleri ve mukavemetleri yenerek Dumlupınar’da yeni Türkiye’yi yarattı. Lozan’daki uzun ve sert mücadele ise onu medeni âlemde layık olduğu hürmet ve hizmet mevkiine koydu” sözleriyle Lozan başarısının Türkiye açısından hem iç hem de dış sahada ki önemine vurgu yapılmıştır.

Devlet reisi olarak bu başarıda İsmet İnönü’nün rolünden övgüyle bahsedilen yazıda 1940 yılının tüm hadiseleri ne kadar çetin olursa olsun Lozan kahramanı İsmet İnönü’nün bunların üstesinden geleceğine bütün yurdun inandığı ifade edilmiştir.⁶⁹ “Yankılar” başlıklı yazıda Lozan’a dair değerlendirmeler yapılmıştır. Yazıda Lozan’ dair:

“İster itiraf edilsin, ister edilmesin, Lozan sulhu Türkün, Avrupa’ya verdiği bir dersti. İlk defa müdafaa ve istiklal savaşlarının kademelerinden geçerek barışın zeytin dallarından örülmüş çelengini başına yerleştiren Türkiye, o gün bugün huzur içinde, fakat daima huzuru bozacak engellerle savaşmaya hazır bulunuyor. Bu müddet içinde milli davanın gerekli bulduğu işleri yine sulhun ve müzakerenin çevre ve çerçevesi içinde başarabilmek suretiyle dünyaya verdiğimiz dersleri tekrarlamışızdır: mesut bir tesadüfle Montrö ve Hatay yıldönümleri de Lozan yıldönümü ile bir hafta içine toplanıyor. Lozan bizim savaş boylarında kazandığımız zaferlerden sulh masasındaki başarıya geçmeye ne kadar kudret ve kabiliyetimiz olduğunu göstermişti. Bu büyük günün 17.nci yıldönümünü yine barış içinde kutlarken herkese hatırlatalım ki icap ederse biz, barıştan savaşa geçmenin sırrına da vakıfızdır.”⁷⁰

Falih Rıfki Atay “ Lozan’ın Kazançlarından..” başlıklı makalesinde Lozan zaferinin yalnız milli ve siyasi değil, iktisadi kurtuluşunda teminatı olduğunu belirtmiştir. Kapsamlı bir müdafaa hazırlığı içinde olduğunu belirten Atay, yazısına şu şekilde devam etmiştir:

“İthalat ve ihracat kapılarının çoğu kapanmıştır. Hâlbuki esaslı bütün ihtiyaçlarımıza kendimiz yetmekteyiz. Karabük, milli müdafaanın demir ihtiyacını temin etmeğe başlamıştır. Yakın zamanda memleketin inşaatının demirini dahi kendi fabrikalarımızdan alacağız. Askerimizi tepeden turnağa fabrikalarımızdan giydireyoruz. Ordunun giyinişindeki düzgünlük Türkiye’yi dolaşan ecnebilerin derhal gözüne çarpıyor. 1918 de ekmeğinin unu Amerikalı olan bu milletin şimdi çimentosu, demiri, şekeri, pamuk ve yün dokumaları Türk olmuştur. Çimentoda dahi istihlakın yüzde 76’sını, pamuklu mensucatta yüzde 83’ünü, şekerde yüzde 94’ünü imalatımızla temin ediyoruz. Kâğıtta yüzde 33’ü bulduk. Fabrikalarımızda çalışan Türk işçilerin yekûnu 100 bini çoktan geçti. 1939 da faaliyete geçen fabrika ve tesislerimizden Divriği, Karabük, Malatya ve Ergani’nin istihsal kıymetleri 6 milyon liraya erişmiştir”⁷¹

Sözleriyle kalkınan ve büyüyen Türkiye’ye vurgu yapmıştır. Yazar bağımsız Türkiye’nin siyasi hareket tarzı ile olduğu kadar, iktisadi ve mali hareket tarzı ile de sulhun uluslararası iş ve emek birliğinin faydalı bir unsuru olduğunu ifade etmiştir.⁷² 1940 yılında Lozan sulhunun yıldönümü merasimi nedeniyle Ünye Halkevi Reisi Hamit Haznedar tarafından Ankara CHP Genel Sekreteri Fikri Tüzer’e gönderilen telgrafta Milli Şef İnönü’nün katkılarıyla hür ve ileri Türkiye’nin doğmasına vesile olan Lozan barışının 17. yıldönümünün kutlandığı belirtilerek bölge halkının saygı ve bağlılıkları bildirilmiştir.⁷³

kesin çözüm getirilmişti. Antlaşmanın 28. Maddesindeki şu hükümle kapitülasyonlar tarihe karıştı: “ Bağıtlı yüksek taraflar, Türkiye’de kapitülasyonların tümü ile kaldırılması, her biri kendisi ile ilgili olarak, kabul ettiklerini açıklarlar”, Turan, Türk Devrim, 260.

⁶⁹ Kemal Ünal, “Dün Kutladığımız Lozan”, *Ulus*, 25 Temmuz 1940, 1.

⁷⁰ “Yankılar”, *Ulus*, 25 Temmuz 1940, 2.

⁷¹ Falih Rıfki Atay, “Lozan’ın Kazançlarından.”, *Ulus*, 27 Temmuz 1940, 1.

⁷² Falih Rıfki Atay, “Lozan’ın Kazançlarından.”, *Ulus*, 27 Temmuz 1940, 1.

⁷³ BCA, 490-1-0-0/237-942-1-17, (24.07.1940).

3. 1941 Yılı Lozan Günü Kutlamaları

“Lozan’ın Yıldönümü” başlığı ile verilen haberde Lozan sulhunun yıldönümünün idrak edildiği bugünün mübarek bir gün olduğu çünkü Türkiye’nin tam manasıyla istiklalini ve yaşama hakkını tüm dünyaya Lozan günüyle tanıttığı ifade edilmiştir. Haberde “İstiklal Savaşı ile düşmanları Lozan muahedesine mecbur eden ebedi şef Atatürk” ifadesiyle Atatürk’ün resmine ve diğer tarafta “Lozan muahedesinin yegâne kahramanı milli şef reisicumhurumuz İsmet İnönü” sözleriyle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün resmine yer verilmişti.⁷⁴ Lozan’ın 18. yıldönümü her yıl yapıldığı üzere 1941’in Temmuzun ’da yurdun her köşesinde coşku ile kutlanmış, bugünün kutlamaları kapsamında Üniversite’de büyük bir tören yapılmıştır. Törene Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, milletvekilleri, Örfi İdare Komutanı Ali Rıza Artunkal, Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar katılmışlardı. 17.00’da belediye bandosunun İstiklal Marşı’nı çalması ile tören başlamış Rektör Cemil Bilsel günün anlam ve önemini belirten bir konuşma yapmıştır.⁷⁵ Rektör Cemil Bilsel konuşmasında Lozan’ın memlekete sağlam ve şerefli bir barış getirdiğini ifade etmiştir. Bu sebeple Lozan gününün barış, istiklal ve hâkimiyet günü olduğunu dile getirmiştir. Türk milletinin hâkimiyet ve istiklalinin Lozan’da çetin bir savaş ile alındığı, bu nedenle Lozan gününün zafer günü olduğu aktarılmıştır. Bilsel, yakın tarihe ve Osmanlı Devleti’nin imzaladığı antlaşmalara temas etmiştir. Bilsel konuşmasının devamında şu sözlere vermiştir:

“Türkler Mohaçta bir zafer kazandılar. Bu zaferin ertesinde Türkler için Avrupa’da ittifakıyla övünülen, hışmından korkulan büyük bir devlettir, sözü yerleşti. 16.ncı asırda Mohaç ne kadar büyük bir zaferse 20.nci asırda da İnönü, Dumlupınar o kadar büyük bir zafer ve Lozan siyasi bir zaferdir. Türkiye bugünde ittifakıyla övünülen itibarı devletlerarasında artan bir cumhuriyettir. Lozan’da imza edilen 18 vesikanın 18.nci yıldönümünde, 18 milyon Türk’e ait üniversite namına, İnönü’ye şükran ve minnet duygularımı sunarım.”⁷⁶

Sözleriyle hem askeri hem de siyasi başarılarıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün, Lozan’da ki rolüne dikkat çekmiştir. Rektörden sonra kürsüye gelen Profesör Tahir Taner, Lozan’ın hukuki bakımından önemine değinmiştir. Taner yine bir Lozan günü kutlamalarında Atatürk’ün huzurunda bulunduğu bir vakit Mustafa Kemal Atatürk’ün Lozan gününe dair önemli sözler aktardığını belirtmiştir. Atatürk’ün Lozan zaferinin niteliği hakkında çok değerli sözler söyledikten sonra iki önemli tavsiye de bulunduğunu dile getirmiştir. Bu tavsiyelerden ilki Lozan’ın kıymetini anlamak için onu daima Sevr ile mukayese etmek gereği, diğeri ise İsmet İnönü’yü şükran ve iftiharla anmanın her Türk’ün vazifesi olduğu idi. Törende daha sonra çeşitli hatipler tarafından yapılan konuşmalarda Lozan’ın önemine değinilmiştir.⁷⁷ Lozan gününün 18. yıldönümü İstanbul Üniversitesin’ de, İstanbul ve Ankara Halkevleri başta olmak üzere tüm yurt içindeki Halkevlerinde yapılan törenlerde coşkulu bir şekilde kutlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü’ye bu gün vesilesiyle duyulan şükran ve minnet duyguları halk tarafından yapılan törenlerde dile getirilmiştir.⁷⁸ Lozan Günü sebebiyle üniversitede yapılan törene katılan Hariciye Dışişleri Bakanı Saracoğlu’na güne dair duygu ve düşünceleri sorulmuştur. Saracoğlu, bu soruya şu sözlerle cevap vermiştir:

“Lozan muahedesi artık bir münteha ve bir gaye değildir. Lozan muahedesi bir başlangıç, bir temel ve bir meşaledir. O bir başlangıçtır. Çünkü ancak o günden beri bugün burada hatiplerin izah ettikleri esaret zincirlerini kırarak kendimize ve benliğimize tam manasıyla sahip bulunuyor ve milletimizin bütün kabiliyetlerini inkişaf ettirmek imkânına malik bulunuyoruz. O bir temeldir, çünkü istikbalin asırları içinde kurmak azminde bulunduğumuz kudretli Türk abidelerini, sağlam ve büyük Türk varlığını ancak böyle bir temele dayanarak kurabiliriz. O bir meşaledir. Çünkü ilmi, askeri, siyasi, içtimai, iktisadi hareketlerimizi müspet yolda ve daima ileri istikamette nesilleri tenvir edecektir. Eminim ki Türk milleti elden ele bu meşaleyi ebediyete götüreceklerdir.”⁷⁹

Törende bulunan Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ise günün anlamına binaen yaptığı konuşmada Lozan Antlaşması her anıldığında onu hazırlayan ve yapanlara şükran hissini uyandırdığı belirtilmiştir. Hasan Ali Yücel,

⁷⁴ “Lozan’ın Yıldönümü”, *Vatan*, 2 Temmuz 1941, 1.

⁷⁵ “Lozan’ın Yıldönümü”, *Vatan*, 25 Temmuz 1941, 1.

⁷⁶ “Lozan’ın Yıldönümü”, *Vatan*, 25 Temmuz 1941, 5.

⁷⁷ “Lozan’ın Yıldönümü”, *Vatan*, 25 Temmuz 1941, 5.

⁷⁸ “Lozan Sulhunun Yıldönümü”, *Vatan*, 26 Temmuz 1941, 1, İsmet İnönü’nün asker olarak büyüklüğü harpte, devlet adamı olarak büyüklüğü Lozan’da, Lozan’ın tatbiklerindedir, Cemil Bilsel, *İsmet İnönü Büyük Devlet Reisi*, İstanbul: Kenan Basımevi, 1939, 2.

⁷⁹ “Hariciye Vekilimizin İhtisasları”, *Vatan*, 25 Temmuz 1941, 1.

milli savaşın sonunda Türk ve dünya tarihine şerefle geçen Lozan Antlaşması'nın onu yapan ve hazırlayanlara gönüllerde şükran duygusu uyandırdığını dile getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ne düşen büyük sulh vazifesinin Lozan Antlaşmasının açtığı imkânlarla doğduğu ifade edilerek "Lozan Antlaşması Türklerin gözünde olduğu kadar başka milletlerin de nazarında hususi bir önem taşımaktadır" denilmiştir. Hasan Ali Yücel sözlerini "Hatırlamak hatırlamanın ilk şartıdır. Bilhassa gençlerimizin bu hakikati heyecanla duymuş olmalarını görmek bugün ve yarın için büyük bir emniyet kaynağı oluyor" ifadesiyle tamamlamıştır.⁸⁰

CHP Zonguldak milletvekili H. Türkmen tarafından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Lozan antlaşmasının 18. yıldönümü münasebetiyle bir telgraf gönderilmiştir. Yazıda Türk istiklalinin belgesi olan Lozan muahedesinin 18. yıldönümü sebebiyle zaferin kahramanı İsmet İnönü'ye duyulan minnet ve şükran duyguları ifade edilmiştir.⁸¹ Hatay'ın anavatana katıldığı 23 Temmuz ve Lozan antlaşması kutlandığı tarih 24 Temmuz art arda gelen önemli tarihlerdir. Bu sebeple her iki önemli kazanım Lozan muahedesini ve Hatay'ın anavatana katılması söz konusu tarihlerde coşkulu bir şekilde kutlanmıştır. CHP Zonguldak milletvekili H. Türkmen tarafından Hatay'ın anavatana katılmasının yıldönümü münasebetiyle Hatay CHP Vilayet İdare Heyeti Reisliğine gönderilen yazıda şu ifadeler yer verilmiştir:

"Güzel Hatay'ımızın anavatana kavuşması günü olan 23 Temmuz geçen senelerde olduğu gibi, bu sene de layık olduğu şekilde kutlanmasını rica ederim. Vilayet ve Belediye ile temasa gelerek, bayrama büyük ölçüde vatandaş iştirak ettirilmesine çalışılması ve milli tezahürler esnasında bize has olan vakar ve ciddiyete riayet edilmesi bilhassa mühimdir. Bugünkü cihan harbinin muhasımları arasında müttefiklerimiz ve dostlarımız bulunduğu gibi, harbin dışında kalmış bütün milletler de bizi cihan sulhunun başlıca amili olarak tanımış olduğundan, nutuklarımızda ve tezahürlerimizde bu hususa ehemmiyet ve dikkat vereceğinizi umarım. Bayramınızdan dolayı sizi içten kutlar, sevgilerimi sunarım."⁸²

4. 1942 Yılı Lozan Günü Kutlamaları

Türkiye ile diğer devletler arasında imzalanmış olan Lozan sulhunun 19. yıl dönümü 1942 yılında her yıl olduğu üzere tüm yurttan coşku ile kutlanmıştır. Yunus Nadi tarafından kaleme alınan "Lozan'ın Manası" başlıklı yazıda, Lozan sulhuyla, yaşanan genel harp sonucunda galip devletler tarafından Türkiye dayatılan haksızlıkların ortadan kaldırılarak hürriyet ve bağımsızlığın kazanıldığı belirtilmiştir. Yunus Nadi yazısına şu sözlerle devam etmiştir:

"Fihakika yenedünya harbinin en tesirli ilk sebebi hiç şüphesiz başta Versailles olmak üzere bir takım muahedelerin galipten mağluba yüklettiği çok ağır şartlardır. Ne hacet, bugün Almanya'da hâkim olan ve karşı tarafça o kadar hiddetli ve şiddetli tenkitlere uğrayan Hitlerizm binnefia Versailles yaratmıştır denilebilir. O kadar fena bir muahede yapılmıştı ki nihayet adına göre sulh aleti olmak lazım gelen bu vesika doğrudan doğruya eskisinden daha korkunç belli başlı bir harbin sebebi oldu. İşte cihanşumul yeni bir harbin şimdi artık küreiarz büyük sarsıntılarını uzaktan uzağa biz bile hissederken yıldönümünü idrak ettiğimiz Laussane sulhumuzun kıymet ve ehemmiyeti gözlerimizin önünde bir kat daha ve alabildiğine canlanıyor ve yükseliyor. Demek ki hakiki bir sulha varabilmek için hiç istisnasız tarafların hepsi milletlerin hayat haklarına hürmet göstermeği bilen adalet hisleriyle ilerleyerek yürüyebilmelilerdir."⁸³

Yavuz Abadan "Bugünkü Şartlar Karşısında Lozan'ın Değeri" başlığı ile yer verdiği yazısında dünyada baş döndürücü değişikliklerin alabildiğine hızla yeni durumlar yaratmasına rağmen Lozan'ın dimdik ayakta durduğunu ve gün geçtikçe daha çok değer kazandığını belirtmiştir. Sulhun akdi sırasında Lozan'ı yurdun içinde ve dışında beğenmeyenlerin olduğuna temas ederek Lord George'un Lozan'ı o güne kadar İngiltere'nin giriştiği anlaşmaların en alçaltıcısı diye vasıflandırdığını belirtmiştir. Lozan'ın imzalandığı dönemde karşı tarafta yer alan devletlerin Lozan'ın niteliğine dair bazı eleştiri ve tartışmalar yaptığına değinerek yazısına şu sözlerle devam etmiştir:

"Hâlbuki şimdi anlaşmanın üzerinden on dokuz yıl geçtikten sonra, dünyanın yeni bir ölüm ve dirim kavgasıyla kan ve ateş deryası haline geldiği bu günde, yurdumuzla birlikte bölgemizin barışını koruyan Laussane nizamının erişilmez değerinde ve mutlak isabetinde hiç kimsenin

⁸⁰ "Maarif Vekilimizin İhtisasları", *Vatan*, 25 Temmuz 1941, 1.

⁸¹ *BCA*, 490-1-0-0/1436-746-1-2, (24.07.1941).

⁸² *BCA*, 490-1-0-0/1436-746-1-6, (10.07.1941).

⁸³ Yunus Nadi, "Lozan'ın Manası", *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1942, 1.

şüphe ve tereddüdü kalmamıştır. Bugünkü siyasi olaylar karşısında Laussane meşhur Roma hukukçusu Ulpian'ın iki bin yıl önce 'herkese kendisine düşeni verme' formülüyle en mükemmel ve veciz şekilde ifadeye muvaffak olduğu hak ve adalet esasının doğruluğunu, değişmezliğini belirten en taze ve en canlı bir delildir. Gerçek manasıyla adalet birbirine zıt ferdi dilekler arasında olduğu gibi, muhtelif milli menfaatler arasında da herkesin payına düşeni tayin etmek suretiyle haklı bir muvazenenin kurulmasını icap ettirir. Umumi harpten sonraki anlaşmalar içinde yalnız Laussane bunu yapabilmiş milletlerarası adaleti gerçekleştirmiştir."⁸⁴

Yavuz Abadan, Lozan antlaşmasının hak ve adalet sisteminin sınırlarını ihtiva ettiğini belirterek 143 maddelik asıl antlaşma metni yanında boğazlar, Trakya hudutları, adliye, ticaret ve mübadele gibi önemli esasları içerdiğini ifade etmiştir. Yazar, Lozan antlaşmasıyla Türklüğün milli topraklar içinde tam manasıyla ve her alanda hür ve bağımsız yaşamasının uluslararası sahada teminat altına alındığını, Misak-ı Milli ile tespit edilen dilek ve amaçlara ulaşıldığını ifade etmiştir. Lozan düzeninin hak ve adalet esaslarına uygunluğunun, medeniyet ilerlemesine elverişliliğinin Lozan'ı hürriyet ve istiklal aşığı milletlerin ülküsü haline yükselttiğine değinmiştir. Askeri sahada kazanılan başarıyı diplomatik sahada da taçlandırmak üzere o dönem Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilen İsmet İnönü'nün, 21 Kasım 1922'de başlayan oldukça tehlikeli ve uzun bir kesilmeden sonra 24 Temmuz 1923'te sona eren görüşmeler evresinde çetin bir mücadele verdiği aktarılmıştır. Lozan'ın hak ve adalet esasına dayanan bir dünya barışının ilk temel taşı olduğu ve bu bakımdan yeni bir dünya düzeni kurmak için hak arayan insanlığın gözünü Lozan'a çevirmesi gerektiğine değinilmiştir. Lozan görüşmelerinde Rus delegesi Çiçerin'in 'Yakın şarkta sulh halinin tek ve sürekli temeli, Türkiye'nin hâkimiyet ve hürriyetidir' dediği belirtilerek içinde bulunulan savaş durumuna atıf yapılarak 'dünyanın bugünkü durumu, bu hükmün doğruluğunu ne kadar canlı ve açık bir şekilde ifade ediyor' denilmiştir.⁸⁵ Lozan antlaşmasının 19. yılının İstanbul Üniversitesi salonunda Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Vali, Belediye Başkanı Lütfi Kırdar, İstanbul'da bulunan milletvekilleri, üniversite profesörleri ve diğer katılımcılarca kutlandığı bildirilmiştir. Tören şehir bandosunun çaldığı İstiklal Marşı ile başlanmış daha sonra Rektör Cemil Bilsel, günün önemine binaen bir konuşma yapmıştır. Rektör, dünya düzeninde Lozan prensiplerinin 'millilik, egemenlik, bağımsızlık ve eşitlikten' ibaret olduğuna temas ederek Lozan kahramanı İsmet İnönü'nün, İkinci Dünya Savaşının devam ettiği zorlu günlerde devletin başında olmasından dolayı duyulan genel sevince vurgu yapmıştır.⁸⁶ İstanbul ve Ankara'daki halkevlerinde Lozan günü ile ilgili törenler tertip edilmiştir.⁸⁷

5. 1943 Yılı Lozan Günü Kutlamaları

Lozan zaferinin yirminci yıl dönümü yurdun her yerinde ve halkevlerinde düzenlenen törenlerle kutlanmıştır. İstanbul'da yapılacak toplantılar dışında Ankara halkevinde de büyük bir toplantı yapılacağı bildirilmiştir.⁸⁸ Üniversitede yapılan törene Dışişleri Bakanı B. Numan Menemencioğlu, M. Meclisi Reis vekillerinden B. Şemseddin Günaltay, Orgeneral Fahreddin Altay, vali ve belediye reisi, parti idare heyeti reisi, İstanbul komutanı, üniversite profesörleri ve öğrencileri ile dinleyiciler katılmıştır. Tören, bandonun İstiklal Marşını çalması ile başlamış, Rektör B. Cemil Bilsel açılış konuşmasını yapmıştır. Lozan'ın, Türk milletinin dış siyasetinde, Türk inkılabının tarihini değiştiren ve tarihe yön veren bir antlaşma olduğunu belirten Bilsel, mutlu rejimlerde iç ve dış politikanın birbirini tamamladığını belirtmiştir. Atatürk'ün liderliğindeki Kurtuluş Savaşının ve milli şefin öncülüğünde ki Lozan zaferinin cumhuriyet tarihinde birbirlerini bu şekilde tamamladıkları aktarılmıştır.⁸⁹ Rektör Bilsel, konuşmasının devamında; hür ve kuvvetli Türkiye'nin yirmi yılda bütün dünyanın saygınlığını kazandığını, Milletler Cemiyeti'ne çağrıldığını, dünya düzenine hizmet ettiğini, Montrö zaferini kazandığını, Hatay'ı milli sınırları içerisine dâhil ettiğini, bütün dünyanın itibarını kazandığını, ittifaklar ve dostluklar kurduğunu dile getirmiştir. Dünya'da hızı gittikçe artan ve genişleyen bir ateş çemberi yaşanırken Türkiye'nin barış içinde ve barışa bağlı olduğu vurgulanmıştır. Rektör B. Cemil Bilsel'in ardından hukuk profesörü B. Muammer Raşit Seviğ, hukukçu gözüyle Lozan sulhunun değerlendirmesini yapmıştır. Daha sonra Eskişehir Milletvekili Yavuz Abadan kürsüye gelerek Lozan barışına dair siyasi ve hukuki bir değerlendirmede bulunmuştur. Törenin devamında Orgeneral Fahreddin Altay kürsüye gelmiş ve konuşmasında şu sözlere yer vermiştir: "Lozan biz askerlerinde bayramıdır. Biz bu bayramı, Lozan'ı yaptıran 30 Ağustos Zafer Bayramında

⁸⁴ Yavuz Abadan, "Bugünkü Şartlar Karşısında Lozan'ın Değeri", *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1942, 2.

⁸⁵ Yavuz Abadan, "Bugünkü Şartlar Karşısında Lozan'ın Değeri", *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1942, 2.

⁸⁶ "Lausanne Gününü Kutladık", *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1942, 1.

⁸⁷ "Lausanne Gününü Kutladık", *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1942, 3.

⁸⁸ "Lozan Zaferi", *Akşam*, 24 Temmuz 1943, 1.

⁸⁹ "Lozan Bayramı", *Akşam*, 25 Temmuz 1943, 1.

kutlarız. Bunların ikisi de bir bayram demektir. Bu yüce kürsü karşısında yetişen binlerce kültürlü gençlerimiz, Lozan sayesinde ki her sene, ordunun sinesine girer, ona kuvvet ve şeref verir. Montrö, Lozan'ın yavrusudur." Altay, kendilerine bu büyük günü kazandıran Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye şükran ve minnet dileklerini iletmış ve bu konuşmayla birlikte törene son verilmiştir. Ankara Halkevinde yapılan törende İsmet İnönü'nün eşi Mevhibe İnönü, Başvekil B. Şükrü Saracoğlu, şehirde bulunan milletvekilleri ve şehir halkı hazır bulunmuştur. Törene İstiklal Marşı ile başlanmış daha sonra hukuk profesörü Nihat Erim'in yaptığı konuşma ile törene devam edilmiştir. Erim, konuşmasında, dünyayı kan ve ateş içinde bırakan dünya harbinin dördüncü yılında, Türkiye'de bir sulh günü bayramının yaşandığını hatırlatarak Lozan'ın geniş bir tahlilini yapmıştır.⁹⁰

İkinci Dünya Savaşının sıcak bir şekilde devam ettiği 1943 senesinde Lozan'ın önemi ve değeri daha fazla anlaşılmıştır. Necmeddin Sadak, "Dünyanın Bu Kara Günlerinde Lausanne Sulhunun Bizim İçin ve Herkes İçin Derin Manası Vardır" başlığıyla yer verdiği yazısında siyasi antlaşmaların memleketlerin hayatında başlı başına bir etken olmadığını, antlaşmaların sadece milletlerin ulaştıkları sonuçları karar altına alan vesikalar olduğunu ifade etmiştir. Necmeddin Sadak, 'antlaşmalarla dünyanın düzgün yürümesine imkân olsaydı kazananların kuvvetine dayanan Versay barışından sonra Almanya'nın bu ikinci harbi görmemesi gerekirdi' değerlendirmesinde bulunmuştur. Yazar yazısının devamında:

"Bir siyasi muahede ile ne bir millet ölür, ne bir millet gerçekten dirilir, bir muahede bir milleti öldürseydi 'Sevres'den sonra bir Türkiye yaşamazdı. Eğer Lausanne sulhu dünyaya örnek olsaydı dünyanın başına bugünkü felaket gelmezdi. Sevres muahedesi Osmanlı imparatorluğunun sonunu ilan etti. Onu hazırlayanların suçu, ölen bir imparatorlukta yaşayan Türkiye'yi ayırt etmemiş olmalarıdır. Sevres, onun için sürmedi, Türk millet Lozan sulhunu yaptı. Lausanne sulhunu herhangi siyasi muahedelerle mukayese edenler aldanıyorlar."⁹¹

Lozan'ı 'doğuş ve kuruluşunu zorla kabul ettiren bir devletin şerefi ve haklarıyla tasdik olunuşu' olarak ifade eden yazar bu kabul ve tasdik işinin çok kolay olmadığını belirtmiştir. Yeni Türkiye'nin, çökmüş bir yapının yıkıntıları üzerine kurulduğunu belirten Sadak, Kemalist Türkiye varlığına kuvvet vermek için zengin mirastan vazgeçmeyi göze alırken o zaman ki düşmanların bu yeni devlete köhne geleneklerin mirasını yüklemeye çalıştıklarına temas etmiştir. Büyük devletlerin uzun süre İsmet İnönü'yü anlayamadıklarına değinmiş, İstiklal Savaşından gelen İsmet İnönü'nün Lozan'da işittiği söz ve karşılaştığı isteklere hayret ettiğini dile getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun küçük bir örneğini kurarak eskiyi daha cılız bir ölçüde devam ettirmek isteyen dünya devletlerine karşılık olarak İsmet İnönü'nün kendi haklarını çoktan almış bir devleti tanıtmaya çalıştığını söylemiştir. Necmeddin Sadak Lozan'a dair bir anısına atıfta bulunarak şu sözlerle yazısına devam etmiştir:

"Hiç unutmam: Lausanne Konferansı, İsviçre Cumhurreisinin başkanlığında açıldı. Bu ilk açılış celsesi ruznamesinde yalnız Reisin bir nutku vardı. Delegelerin sayısı çok olduğu için başka hiç kimse nutuk söylemeyecek, celse dağılacaktı. Reis konferansı açan nutkunu söyledi, bitirdi. İngiliz delegesi Lord Curzon, söz istemeye lüzum görmeden, Reis nutkunu bitirir bitirmez, iri bastonuna dayana dayana hemen yerinden kalktı, herkesin sessiz hayreti ortasında, kürsüye çıktı, söze başladı, uzun bir nutuk söyleyerek sulh hakkındaki görüşlerini anlattı. Lord Curzon sözünü bitirince İsmet Paşa'nın yerinden fırladığını gördüm. O da söz almadan kürsüye çıktı. Cebinden bir kağıt çıkardı, Fransızca güzel bir nutuk söyledi. Türkiye'nin haklarını anlattı. Ruznamede yazılı olmadığı halde İsmet İnönü'nün her ihtimale karşı hazır olmasındaki ihtiyata şaşmadım. Onu zaten biliyordum. İsmet İnönü, daha ilk celsede söz almakla Lord Curzon'dan geri kalmayacağını göstermekle, yeni Türkiye'nin hak bakımından, kendisiyle büyük devletlerarasında hiçbir fark gözetmediğini konferans başlarken ilan etmiş oluyordu. Türk delegesinin verdiği ilk ders. Bu zihniyet, aylarca süren bütün didişme ve pençeşmelere hâkim oldu."⁹²

Necmettin Sadak sözleriyle, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Lozan'da ki ihtiyatlı ve başarılı yaklaşımına atıfta bulunmuştur.⁹³ Osmanlının son döneminde birçok yenilik çabasına girildiği ve bunlardan hiçbirinde başarılı

⁹⁰ "Lozan Bayramı", *Akşam*, 25 Temmuz 1943, 2.

⁹¹ Necmeddin Sadak, "Dünyanın Bu Kara Günlerinde Lausanne Sulhunun Bizim İçin ve Herkes İçin Derin Manası Vardır", *Akşam*, 23 Temmuz 1943, 1.

⁹² Necmeddin Sadak, "Dünyanın Bu Kara Günlerinde Lausanne Sulhunun Bizim İçin ve Herkes İçin Derin Manası Vardır", *Akşam*, 23 Temmuz 1943, 1.

⁹³ Necmeddin Sadak, "Dünyanın Bu Kara Günlerinde Lausanne Sulhunun Bizim İçin ve Herkes İçin Derin Manası Vardır", *Akşam*, 23 Temmuz 1943, 1.

olunamadığı belirtilerek bazen iç sebeplerden ancak daha çok dış etkenlerden dolayı bu durumun yaşandığını belirtmiştir. Sadak, Osmanlı Devletinin istediğini yapmasına engel olan, elini kolunu bağlayan yabancı imtiyazların, istiklal ve hâkimiyet eksikliğinin yapılan her işi daha en başından etkisiz hale getirdiğine değinmiştir. Memlekette çok eskiden fabrikalar açıldığını ve battığını ifade eden yazar bunun sebebinin sadece bilgisizlik ve beceriksizlik olmadığını, ekonomik hayatın gelişmesi için gerekli olan siyasi şartların yokluğu olduğunu söylemiştir. Bir memleketin her şeyden önce bu şartları elde etmesi gerektiğine vurgu yaparak yirmi yıldır Türkiye’de görülen büyük çaptaki ilerleme hareketinin bir rejim ve iradenin eseri olduğunu ifade etmiştir. ‘Lozan’da zaruri siyasi şartlar yani tam istiklal ve hâkimiyet kazanılmasaydı bütün iyi niyet ve gayretlere rağmen yabancı imtiyaz ve yabancı sermayenin esiri olunurdu’, sözleriyle bu şekilde yapılan iş ve girişimlerde dışarıya sürekli bağlı olma durumunun ortaya çıkacağını aktarmıştır. Lozan’ın yirminci yıldönümünün kutlandığı günlerde dünyanın ateş içinde bulunduğunu ifade eden yazar, insanlık için büyük felaket günlerinin yaşandığı bu süreçte Lozan antlaşmasını kutlamanın her zamankinden daha çok fayda sağlayacağını vurgulamıştır. Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’nın dışında kalmasını 1923’te aranması gerektiğine değinen yazar sürekli bir barışın örneği olan Lozan’ın dünya düzeni için de faydalı olduğunu belirtmiştir.⁹⁴

Numan Menemencioğlu “ Lozan İnönü’dür” başlığıyla kaleme aldığı yazısında Lozan’a dair düşüncelerini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Lozan’ı salahiyyetli ilim adamlarımız her bakımdan incelemişlerdir. Onların teknik mütalaalarına, tahlillerine yeni unsurlar ilave edilebileceğini zannetmiyorum. Ben Lozan’ı biraz tecrübe, biraz da histen doğan bir görüş daha doğrusu bir duyusuyla ifade etmeye çalışacağım. Bence Lozan bir enerji mahsulü olduğu kadar, bir enerji kaynağıdır. Lozan Türkiye Cumhuriyetini bütün dâhili hamlelerine destek olacak şekilde çerçeveleyen bir ana yasadır. Lozan bir terbiye ocağıdır. Lozan devletlerarası münasebetleri, karşılıklı saygı ile en temiz, en ahlaki esaslarda tanzim eden bir hak ve istikrar abidesidir. Lozan’ı tutmak yapmak kadar güç bir iş olarak belirdi. Fakat bugün üstünden yirmi sene geçen bu vesika bir yerinden zedelenmemiş, bir hükmünde zayıflamamış olarak elimizde tertemiz duruyor. Lozan’ı böyle muhafaza edebilmiş olmak hem büyük bir enerjinin ve hem de tam bir dürüstlüğün eseridir. Lozan’ı ihlal ettirmedik. Bundan büyük bir gurur duyarız. Fakat Lozan’ı hiçbir hükmünde ihlal etmedik. Bundan hissettiğimiz iftiharda o nispette büyüktür.”⁹⁵

Atatürk’ün öncülüğünde kurtarılan ülkede her bakımdan yükselme gayretleri içerisine girildiğini ifade eden Numan Menemencioğlu, bu hamlelerin birçoğunda Lozan’ın yolu açan bir rehber vazifesi gördüğünü belirtmiştir. Menemencioğlu, bu nedenle yirmi sene önce imza edilen antlaşmanın sadece bir barış antlaşması olmadığını yeni ve inkılapçı Türkiye’nin anayasası da olduğunu ifade etmiştir.⁹⁶

6. 1944 Yılı Lozan Günü Kutlamaları

Lozan antlaşmasının 21. yıldönümü 1944 yılında da önceki yıllarda olduğu üzere yurdun çeşitli bölgelerinde coşkulu bir şekilde kutlanmıştır. “Lozan Günü” başlığıyla verilen haberde Devletler Hukuku Türk Enstitüsü’nün Lozan sulhunun 21. yıldönümü sebebiyle üniversite merkez binasında bulunan enstitü salonunda bir kutlama töreni düzenlediği duyurulmuştur. Törenin üniversite rektörü Tefik Sağlam’ın açılış nutku ile başlayacağı belirtilmiştir. Enstitü müdürü Profesör Muammer Raşit, Lozan gününün önemini, Samsun Milletvekili Cemil Bilsel’in de Lozan barışının önemini anlatacağı aktarılmıştır.⁹⁷ Toplantıya Vali ve Belediye Reisi Doktor Lütfi Kırdar, Parti Vilayet İdare Heyeti Reisi Fikret Sılay, eski Rektör Cemil Bilsel, üniversite profesörleri ile kalabalık bir halk topluluğu katılmıştır. Hazırlanan programa göre üniversite rektörü Tefik Sağlam kısa bir nutuk ile Lozan’ın değerini anlatmış, Milli Mücadele günlerinin Lozan’da aldığı paha biçilmez kıymeti ifade etmiştir. Bu büyük zaferi Türk Milletine kazandıran Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü’ye şükran ve minnet duyguları dile getirilmiştir. Törenin devamında Enstitü Müdürü Profesör Muammer Raşit Lozan’ı çeşitli açılardan değerlendirmiştir. Muammer Raşit: “İnönü’nün Lozan’da kazandığı bu zafer asırları deviren bir inkılaptır. Böyle büyük bir zaferi ancak İnönü kıratında bir şahsiyet kazanabilirdi. Dünyanın geçirmekte olduğu bu feci günlerde bizi sulh ve barış içinde yaşatan Lozan kahramanı Ulu Milli Şef’i saygı ile selamlarım” sözleriyle alkışlar içerisinde

⁹⁴ Necmeddin Sadak, “Dünyanın Bu Kara Günlerinde Lausanne Sulhunun Bizim İçin ve Herkes İçin Derin Manası Vardır”, *Akşam*, 23 Temmuz 1943, 2.

⁹⁵ Numan Menemencioğlu, “Lozan İnönü’dür”, *Akşam*, 24 Temmuz 1943, 1.

⁹⁶ Numan Menemencioğlu, “Lozan İnönü’dür”, *Akşam*, 24 Temmuz 1943, 1.

⁹⁷ “Lozan Günü”, *Tanin*, 23 Temmuz 1944, 3.

konuşmasını tamamlamıştır. Daha sonra Samsun Milletvekili ve eski üniversite Rektör Cemil Bilsel Lozan'a dair bir konuşma yapmıştır. Bilsel konuşmasında:

“Her savaş bir barışla biter, fakat her barış insanı beklenen huzura kavuşturmaz. İhtiraslar, gafletler buna mani olur. Ne mutlu bize ki, bugün 21.nci yılını kutladığımız Lozan zaferi, bugün de terütazedir, yarın da terütaze kalacaktır. Lozan zaferi yalnız Türk milleti için bir barış değil, bütün milletler için bir barış ilhamıdır.”⁹⁸

Sözleriyle Lozan barışının üzerinden yirmi bir yıl geçmesine rağmen hala varlığını devam ettiren ve diğer devletler içinde barış ilhamı olan bir antlaşma olduğuna vurgu yapılmıştır. Üniversite öğrencilerinden iki genç, gençlik gözüyle Lozan'ı anlatmışlar, Lozan'ın kazanımlarını kıymetli bir emanet bildiklerini belirtmişlerdir.⁹⁹ Hüseyin Cahit Yalçın “Lausanne Günü” başlığı ile kaleme aldığı yazıda Türk vatanının yirmi sene evvel Lozan'da imzalanan sulh muahedesıyla tesis edildiğini belirtmiştir. Lozan barış antlaşmasını harp meydanında Türk milletinin kazandığı zaferin resmen tanınması ve Yeni Türkiye'nin temellerinin atılması şeklinde değerlendirmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın yazısında:

“Cumhuriyet Türkiye'si dünyaya numune olacak bir itidal, basiret ve nefse hâkimiyet örneği verdi. Hayal peşinde koşmadı; intikam düşünmedi. Realiteyi gördü, anladı ve samimiyetle kabul etti. Bu, olgunluk çağına gelmiş, tecrübelerden ders almış, başına iyi mürşit ve rehber seçmesini bilmiş Türk milleti için yüksek bir kabiliyet delilidir. Türk Cumhuriyeti kendi hudutları içinde ve etrafında ki komşular arasında sulhun, dostluğun, iyi anlaşmanın bir şampiyonu rolünü gördü. Az bir müddet zarfında mahdut mali imkânlarla bu yoksul ve harap memleket içinde yapılan icraat ve elde edilen muvaffakiyetler bir harika sayılmaya layıktır. Lausanne'da istiklal ve hürriyet hakkını tanıtan ve Avrupa devletler ailesi içinde mevkiini alan Türkiye kazandığı istiklale layık olduğunu ispat etmiştir. Bugün Lausanne sulhu ile birlikte kutladığımız Montreux muvaffakiyeti işte bu liyakatin bize temin etmiş olduğu neticelerdendir. Türk politikası Lausanne yaratan ellerde, hiç istikametini değiştirmeden gittikçe azim ve iradesini daha kuvvetlendirerek, gözü önündeki ideale doğru yürümekte devam ediyor”

Sözleriyle Lozan sulhu ile istiklalini kazanan ve bu hakkı Avrupa'ya da tanıtan Türkiye'nin hedeflerine doğru ilerlemeye devam ettiği ifade edilmiştir. Türkiye'nin demokrasi davasına bağlı, İngiltere ile müttefik, liberal memleketlerle dost Rusya ile uyumlu görünüyorsa bunun Lozan'da yaratılan ruha borçlu olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁰ “Lozan Günü” başlığı ile verilen haberde üniversite ve Halkevlerinde bu büyük günün anlam ve önemini belirten konferansların verileceği bildirilmiştir. Lozan'ın bir antlaşma olmaktan çok tarihlere geçmiş bir zafer olduğuna değinilerek Mondros mütarekesi ve Sevr muahede projesi ile bedbaht bir sona götürülmek istenen Türk milletinin bu haksızlığı yok etmek için kalkınarak yaptığı bir mücadeleye son veren bir antlaşma olduğu ifade edilmiştir.¹⁰¹ Lozan gününün tüm yurttaki çeşitli etkinliklerle kutlanacağı belirtilerek bugünü Türk milletine kazandıran Atatürk ve Milli Şef İsmet İnönü'ye sonsuz minnet duyguları sunmanın bir mukaddes vazife olduğu aktarılmıştır.¹⁰² Lozan zaferinin yıldönümü münasebetiyle yurdun farklı şehirlerinde Halkevlerinde törenler yapılmış konferanslar verilmiştir. 29 Temmuz 1944 tarihli belgede, Balıkesir Halkevi Başkanı Abdi Ağabeyoğlu tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda Lozan muahedesinin kutlanmasına dair bilgi verilmiştir. Söz konusu yazıda:

“Türk tarihine eşsiz olaylar halinde geçecek olan 24 Temmuz Lozan ve 21 Temmuz Montrö büyük günlerimiz evimizde aşağıda yazılı program dâhilinde kutlanmıştır. Evimizi dolduran yüzlerce vatandaştan başka şehrin muhtelif yerlerindeki altı hoparlörle on binlerce vatandaş söylevleri dinlemişlerdir. Söylevlerden sonra bir piyes ve bir komedi temsil olunmuştur. Bu vesile ile üstün saygılarımı sunarım.”¹⁰³

Tören programı: “1. Tören saat 21.30 da başlayacaktır 2. Lozan: Avukat Esat Budakoğlu CHP kaza reisi, 3. Montrö: Öğretmen Cemil Ataklı, 4. Vazife: Piyesi, 5. Hop Efendim: Komedi” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰⁴ 25 Temmuz 1944 tarihli belgede Çanakkale Halkevi Reisi Halil Dilmaç tarafından gönderilen yazıda Halkevinin 20 Temmuz 1936

⁹⁸ “Lozan'ın Yıldönümü Hararetle Kutlandı”, *Tanin*, 25 Temmuz 1944, 3.

⁹⁹ “Lozan'ın Yıldönümü Hararetle Kutlandı”, *Tanin*, 25 Temmuz 1944, 3.

¹⁰⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, “Lausanne Günü”, *Tanin*, 24 Temmuz 1944, 1.

¹⁰¹ “Lozan Günü”, *Vatan*, 24 Temmuz 1944, 1.

¹⁰² “Lozan Günü”, *Tanin*, 24 Temmuz 1944, 1.

¹⁰³ *BCA*, 490-1-0-0/237-942-1-1, (29.07.1944).

¹⁰⁴ *BCA*, 490-1-0-0/237-942-1-1, (29.07.1944).

Montrö Boğazlar Zaferinin 8. ve 24 Temmuz 1923 Lozan sulhu imzasının 21. yıldönümünün kutlandığı bildirilmiştir. Düzenlenen her iki törene de vali, generaller, subaylar memurlar ve halk kitlesi katılmıştır. Törenlerde söylevlerle büyük eserlerin hatıraları canlandırıldıktan sonra içinde bulunulan İkinci Dünya Savaşının devam etmesi nedeniyle Türk milleti ve diğer dünya milletleri arasında mukayeselerin yapıldığı aktarılmıştır. Yazının devamında Lozan sulhun de ki başarısı nedeniyle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye hitaben:

“Milletimizin saadet ve refah amillerinin ancak milli bir vahdetle bütün halkımızın Ulu şefimizin etrafındaki topluluk olduğu O Milli Şefimiz ki 1921 de cephede süngüsü ile 1923 de Lozan da kalemi ve zekâsı ile milletini istiklale kavuşturan ve şimdi de milletini yine refah içinde yaşatan bir idarenin başında bulunan şef olduğu tebarüz ettirildiğini arz eder, derin hürmetlerimi sunarım.”¹⁰⁵

Sözleriyle İsmet İnönü'ye duyulan saygı ve şükran duyguları bildirilmiştir.¹⁰⁶ Şehremini Halkevinde akşam saat 21.00'da Halkevinin Dil ve Edebiyat kolu başkanı öğretmen Neriman Kurtbay tarafından Lozan ile ilgili dikkatle dinlenen bir konuşma yapılmıştır. Eminönü Halkevinde akşam saat 21.00'da yapılan tören İstiklal Marşı ile başlamış idare heyeti azasından Şevket Evliyagil Lozan ve Montrö hakkında bir konferans vermiştir. Ayrıca şiirler okunmuş ve iki perdelik 'Şenlik Palas' adlı komedi sunulmuştur.¹⁰⁷

7. 1945 Yılı Lozan Günü Kutlamaları

Lozan'ın 22. yıldönümü 1945 yılında memleketin her köşesinde yapılan törenlerle kutlanmıştır. “Lozan Zaferi” başlığı ile yer verilen haberde ‘mesut günün 22. yıldönümünü bugün kutluyoruz’, denilmiştir. Savaş meydanlarında Mehmetçiğin süngüsü ile kazanılan zafer, Lozan'da kazanılan zaferle tamamlanmış ve tüm dünyaya bir kere daha kabul ettirilmiştir. Lozan, Türklerin iki asırdan beri eşit şartlar altında imzaladığı ilk antlaşma olması bakımından önemli bir kıymet taşımaktadır. Milli birlik ve beraberlik düşüncesi ile hareket eden Türk milleti, Lozan'da şerefli bir barış ile bütün milletin nazarında hak ettiği mevki ve itibarı da kazanmıştır. Lozan gününün yıldönümü kutlamaları kapsamında, üniversitede Devletler Hukuku Enstitü salonunda büyük bir törenin yapılacağı ve törenin rektör Tefik Sağlam tarafından açılacağı bildirilmiştir. Enstitü Müdürü Muammer Raşit'in Lozan günü ve Eskişehir milletvekili Yavuz Abadan'ın Lozan barışı üzerine konuşma yapacakları aktarılmıştır.¹⁰⁸ Törene Başbakan Şükrü Saracoğlu, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, parti genel kurulundan Hasan Reşit Cankut, profesörler ve kalabalık bir gençlik kitlesi katılmıştır.¹⁰⁹ Törende Rektör Tefik Sağlamın konuşmasının ardından sözü Devletler Hukuku Enstitüsü Müdürü Profesör Muammer Raşit Seviğ'e bırakmıştır. Osmanlı imparatorluğunun çöküş sebeplerini kısaca anlatan Muammer Raşit, Lozan'ın önemini belirten bir konuşma yapmıştır. Savaş meydanında büyük kahramanlıklar gösteren Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün barış antlaşması sırasında da dünyanın yüksek diplomatlarıyla siyaset sahasında kudretli bir diplomat olarak nasıl mücadele ettiğine temas etmiştir.¹¹⁰ Muammer Raşit Seviğ konuşmasında: “*Şüphle ile güvensizlik ile telakki edilmiş ıslahat ve inkılaplarımızın hepsi gerçekleşti. Türk kudreti yabancı parasına, yabancı vesayetine asla muhtaç olmaksızın bütün güçlükleri yenmiştir. Bu olaylar hep Lozan'ın sayesinde. Lozan sayesinde hürriyetimize, istiklalimize uzanan her kötü eli kırıp parçalayabiliriz*” demiştir.¹¹¹ “Daha sonra kürsüye gelen Eskişehir Milletvekili Yavuz Abadan, Lozan barışı hakkında uzun bir konuşma yapmıştır. Başbakan Şükrü Saracoğlu üniversiteli gençlerle sohbet etmiştir. Başbakan Şükrü Saracoğlu, Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar ile birlikte Florya'ya gitmek üzere hareket etmiştir. Lozan barışının yıldönümü nedeniyle Üsküdar Halkevi tarafından da bir tören yapılmıştır.¹¹² Törenden sonra Beyazıt'ta ilkokullar gezici sergisi gezilmiştir. Kurdelesi Başbakan tarafından kesilen sergi açılmadan önce Lütfi Kırdar bir konuşma yapmıştır. Kırdar konuşmasında:

“*Savaş alanında milletin makûs talihini yenen, Lozan'dan milletin istiklalini ve hakkını tanıtan, ilköğretim hamlesiyle başardığı iki büyük davayı tamamlayan İnönü'ye Lozan gününde ilkokul öğretmen ve çocuklarının hazırladıkları İllkokullar Gezici Sergisi önünde İstanbullular adına bir kere daha saygı ve minnetlerimizi sunarım. Lozan olmasaydı savaş alanında kazanılan zafer yarım kalırdı, ilköğretim hamlesi olmasaydı Lozan gibi eşsiz bir*

¹⁰⁵ BCA, 490-1-0-0/237-942-1-2, (25.07.1944).

¹⁰⁶ BCA, 490-1-0-0/237-942-1-2, (25.07.1944).

¹⁰⁷ “Lozan'ın Yıldönümü Hararetle Kutlandı”, *Tanin*, 25 Temmuz 1944, 3.

¹⁰⁸ “Lozan Zaferi”, *Vatan*, 24 Temmuz 1945, 1.

¹⁰⁹ “Lozan Günü”, *Vatan*, 25 Temmuz 1945, 1.

¹¹⁰ “Lozan Günü”, *Vatan*, 25 Temmuz 1945, 3.

¹¹¹ “Lozan Günü”, *Tanin*, 25 Temmuz 1945, 3.

¹¹² “Lozan Günü”, *Vatan*, 25 Temmuz 1945, 3.

*eserin mesut sonuçlarını istediğimiz ölçüde almak mümkün olmayabilirdi*¹¹³ sözleriyle konuşmasını tamamlamıştır. Başbakan sergiyi çok beğenmiş ilgili kişileri tebrik etmiştir. Lozan Barışı münasebetiyle halkevlerinde gündüz ve gece törenler düzenlenmiştir. Çeşitli konuşmalar yapılmış, piyesler tertip edilmiştir.¹¹⁴ CHP Genel Sekreter Vekili Kırklareli Milletvekili N. Kansu tarafından 7 Temmuz 1945 tarihli 'Halkevi Başkanlığına' başlığı ile ele alınan yazıda, Halkevleri ve odalarının her yıl kutladıkları günler arasında Lozan ve Montrö günlerinin de olduğu ve Lozan'ın kutlandığı 24 Temmuz'da Montrö'nün de kutlandığı belirtilmiştir. Yazının devamında:

"Türk istiklal ve geleneğinin iki önemli belgesi olan bu iki antlaşmanın değerini ve büyüklüğünü her yıl olduğu gibi bu yıl da aydınlarımız Halkevlerinde ve Halkodalarında halka anlatacaklar ve bu iki siyasi anıtla Türk milletinin neler kazandığını açıklayacaklardır. Bu konuşmaları hazırlamada kaynak olma bakımından aşağıda bazı eserleri hatırlatıyorum. Bunlardan başka gazetelerde ve dergilerde bu konular etrafında yazılmış yazılardan da faydalanmak mümkündür. Hazırlık konuşmalarının faydası büyük olduğu için şimdiden arkadaşlarımı uyarır ve başarılar dilerim."¹¹⁵

Sözleriyle Lozan yıldönümlerinin önemine binaen 1945 yılındaki kutlamaları için yapılması gereken hazırlıklara dair önerilerde bulunulmuştur.¹¹⁶ Lozan konuşması için tavsiye edilen kaynaklar arasında Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk adlı eseri, Cemil Bilsel'in Lozan, Hikmet Bayur'un inkılap dersleri notları, Etem Menemencioglunun devletler umumi hukuku, Ali Naci Karacan'ın Lozan Konferansı ve İsmet Paşa adlı eserler yer almıştır. Montrö konuşması için ise Ali Şükrü Esmem'in Montrö konuşmaları önerilmiştir.¹¹⁷ Ankara Halkevi tarafından Lozan'ın 22. yıldönümü nedeniyle tören tertip edilmiştir. 18.00'da başlayan kutlama törenine Ekonomi Bakanı Fuat Sirmen, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri vekili Nafi Atuf Kansu, Parti Müstakil Grup Vekili Ali Rana Tarhan ile milletvekilleri, Basın ve Yayın Umum Müdürü ve kalabalık bir halk kitlesi katılmıştır. İstiklal Marşının okunmasının ardından Erzincan milletvekili Behçet Kemal Çağlar günün manevi değerini ifade eden bir konuşma yapmıştır.¹¹⁸ Behçet Kemal Çağlar sık sık alkışlarla kesilen konuşmasında şu ifadelere yer vermiştir:

"Lozan yenenin yenilene dilediği gibi yazdırdığı bir kâğıt değildir. Lozan lütuf olarak taviz olarak verilmemiştir. Bir milletin teni ve kanyla kazanılmış bir şanlı barış vesikasıdır ki, biz onu dünyanın elinden gerçi zorla kopardık fakat bütün dünyaya gönül rızasıyla imzalattık. Birinci Cihan Harbi denen korkunç yer sarsıntısından yıkılan büyük varlıklar içinde ilk olarak silkinip kalkan Türk Milleti, Lozan'la öyle bir devlet binası kurdu ki, ondan korkunç, ondan beter ikinci bir yer sarsıntısını, ikinci cihan harbi, bu binanın bir kiremidini bile savuramadı! Büyük yapıcı ve yaratıcı Türk milletine, delme takma çerden çöpten bir şey yapmak elbette yaraşmazdı. Cihan galiplerinin yaptığı birinci teklif Sevr böyle berbat bir şeydi. Türk milleti onu daha yerde debelenirken reddetmesini bildi. O cihan harbinin galipleri tarafından ikinci teklif Birinci İnönü Zaferinden sonra yapıldı. O da Sevr'den pek farklı değildi. Bu sefer Türk milleti onu bir yeni zaferle, İkinci İnönü zaferiyle cevaplandırdı, reddetti. Üçüncü teklif Sakarya zaferinden sonra yapıldı; o da milli misak esaslarımıza aykırı idi; o da yalnız sözle değil gene yeni bir zaferle, Dumlupınar zaferiyle cevabını aldı, reddedildi. Lozan, ne yalnız İsviçre'de bir şehrin ne sadece bir muahedenin adıdır. Lozan Türkün barışı olduğu kadar o günkü gafil garplıların yağmasına garplılığın zaferidir. Lozan hakkın ve hürriyetin zaferidir. Lozan insanlığın zaferidir."¹¹⁹

Daha sonra radyoevi korosu tarafından halk türküleri söylenmiştir.¹²⁰ Lozan yıldönümlerinde yapılan tören programlarının genelinde törene İstiklâl Marşı'yla başlanması ve Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere yeni kurulan Türk devletine emeği geçenler için iki dakikalık saygı duruşunda bulunulması gibi esaslara dikkat edilmiştir.¹²¹ Atatürk dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlayan Lozan günü kutlamaları sonraki yıllarda

¹¹³ "Lozan Günü", *Tanin*, 25 Temmuz 1945, 3.

¹¹⁴ "Lozan Günü", *Tanin*, 25 Temmuz 1945, 3.

¹¹⁵ *BCA*, 490-1-0-0/5-26-29-1-1, (07.07.1945).

¹¹⁶ *BCA*, 490-1-0-0/5-26-29-1-1, (07.07.1945).

¹¹⁷ *BCA*, 490-1-0-0/5-26-29-1-1, (07.07.1945).

¹¹⁸ "Lozan Sulhu Yıldönümü Ankara Halkevinde Parlak Bir Suretle Kutlandı", *Tanin*, 25 Temmuz 1945, 2.

¹¹⁹ "Lozan Günü'nü Kutladık", *Ulus*, 25 Temmuz 1945, 5.

¹²⁰ "Lozan Sulhu Yıldönümü Ankara Halkevinde Parlak Bir Suretle Kutlandı", *Tanin*, 25 Temmuz 1945, 2.

¹²¹ Aydın, "Milli Gün Kutlamalarına", 66.

da kutlanmaya devam etmiştir. Lozan konferansında Türk heyetinin başkanı olarak görev alan İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı yıllarında Lozan antlaşmasının yıldönümlerine özel bir önem verilmiştir.¹²²

Sonuç

Türk milleti, Lozan'da imza edilen şerefli bir sulh ile tüm dünya devletleri nazarında hak ettiği mevki ve itibarı kazanmıştır. Lozan'da siyasi, askeri, hukuki, ekonomik tüm sahalarda elde edilen kazanımlarla genç Türkiye Cumhuriyeti istiklaline kavuşmuştur. Türkiye'de 1939-1945 yılları arası dönemde Lozan Günü yıldönümleri tüm yurttan coşkulu ve görkemli törenlerle kutlanmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Lozan görüşmelerinin sürdürülmesi ve Lozan antlaşmasının imzalanmasında göstermiş olduğu çaba ve kararlılık ile bu dönemde adından övgüyle söz ettirmiştir. Lozan gününün yıldönümü kutlamalarında Mustafa Kemal Atatürk'ten sonra Lozan zaferinin kazanılmasında büyük pay sahibi olan İsmet İnönü'ye dönemin basınında geniş yer verilmiştir. Lozan antlaşmasının Türk milleti için taşıdığı anlam ve değer söz konusu anma günlerinde üzerinde durulan ortak nokta olmuştur. Yurdun her köşesinde kutlanan Lozan günü, Türk milletinin varlığı ve bağımsızlığını belgeleyen gün olması nedeniyle yapılan törenler de önem ve özen verilen, coşku ve sevinçle kutlanan gün olmuştur. Lozan günü kutlamalarında memleketin her yerinden bildirilen telgraflarda İstiklal Savaşını taçlandıran Lozan barışının büyük küçük tüm şehir, kasaba ve köylerde heyecan ve içtenlikle kutlandığı aktarılmıştır. Tüm yurttan binlerce kişinin katılımı ile yapılan törenlerde, halkın temsilcileri tarafından söylenen konuşmalar da Lozan'ın hem milli hem de uluslararası açıdan önemine vurgu yapılmıştır. Yapılan törenlerde, okunan şiirler, halka yönelik konuşmalar, düzenlenen etkinlikler, sunulan tiyatro gösterileri ile İkinci Dünya Savaşının devam ettiği bu zorlu yıllarda, halk nazarında Lozan'ın taşıdığı kıymet çok daha fazla hissedilmiştir. Özellikle basında yer alan haberlerde Lozan gününe dair Cumhurbaşkanı İsmet İnönü vurgusu ve ona duyulan bağlılık sıklıkla dile getirilmiştir. Yapılan haberlerde Lozan antlaşmasının Türkiye'nin hem iç siyasetinde hem de dış politikasında taşıdığı derin ve kıymetli anlama atıflar yapılmıştır. Lozan günü kutlamalarında değinilen bir diğer ortak husus ise Lozan sulhuyla Birinci Dünya Savaşının galip devletleri tarafından Türkiye'ye dayatılmaya çalışılan haksızlıkların bertaraf edilerek hürriyet ve istiklal kazanılmış olduğudur. Ayrıca Lozan'ın bir hak ve adalet sisteminin sınırlarını ihtiva eden ve içerisinde boğazlar, hukuk, ticaret, mübadele, güvenlik başta olmak üzere Türkiye için hayati önem taşıyan birçok konuyu kapsamaması da bu muahedeyi değerli kılmıştır. Lozan'da Misak-ı Milli ile tespit edilen dilek ve gayelere ulaşıldığı da yıl dönümü kutlamalarında temas edilen bir diğer nokta olmuştur. Lozan zaferinin mahiyetini ve kıymetini anlamak için Lozan'ı, Sevr ile mukayese etmek gerekliliğine değinilerek içerikleri tamamen bambaşka olan iki muahedenin hükümlerine değinilmesi sonucunda kazanılan büyük davanın değerinin anlaşılacağı vurgulanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra cumhurbaşkanlığı görevine İsmet İnönü seçilmiş aynı dönemde 1939-1945 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşının yaşandığı yıllarda dünya zorlu bir süreçten geçmiş Lozan'ın Türkiye'ye sağladığı kazanımlar sayesinde Türkiye'nin süreci en az zararlarla atlattır. Dünyanın özellikle 1939 da başlayıp 1945'e kadar devam eden, hızı gittikçe artan ve genişleyen bir ateş çemberi içerisinde iken Türkiye'nin Lozan ile barış içinde ve barışa bağlı kaldığı vurgulanmıştır. İkinci Dünya savaşının sıcak bir şekilde devam ettiği bu yıllarda Lozan muahedesinin kıymeti ve değeri Türk milletince daha fazla anlaşılmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye duyulan minnet ve şükran duygusu basında çıkan haberlerde, halkevlerinde yapılan kutlamalarda ve yapılan törenlerde sıklıkla dile getirilmiştir. Lozan'da İsmet İnönü kendi haklarını çoktan kazanmış bir devleti tanıtmaya çalışmıştır. Lozan'da tam istiklal ve hâkimiyet kazanılmasaydı bütün iyi niyet ve gayretlere rağmen Türkiye'nin, yabancı imtiyaz ve yabancı sermayenin esiri olacağına değinilerek Sevr ile Türkiye'ye yaşam hakkı tanımayan devletlerin Lozan Antlaşması ile bu hakkı teslim ettiklerine vurgu yapılmıştır. Lozan'da istiklal ve hürriyet hakkını elde eden ve bunu Avrupa'ya tanıtan Türkiye, Avrupa devletleri ailesi içinde istiklale layık olduğunu ispat etmiş ve dünya sulhunu bozmayarak Lozan'a sadık kalmıştır.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

¹²² Gökgöz, " Belleklerden Silinmeye Yüz Tutan", 111.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Telif Eserler

Abadan, Yavuz. "Bugünkü Şartlar Karşısında Lozan'ın Değeri", *Cumhuriyet*. 24 Temmuz 1942.

Akandere, Osman. *Milli Şef Dönemi*, İstanbul: İz Yay., 1998.

Akın, Fehmi. *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

Atay, Falih Rifki. "Lozan'ın Kazançlarından", *Ulus*. 27 Temmuz 1940.

Atay, Falih Rifki. "Lozan'ın Yıldönümünü Kutlayalım!", *Ulus*. 24 Temmuz 1940.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam (1938-1950)*. II. Cilt, İstanbul: Remzi Kitabevi, 9. Baskı, 2007.

Aydın, Mehmet Korkud. "Milli Gün Kutlamalarına Bir Örnek Olarak Lozan Günü Kutlamaları (24 Temmuz 1939)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 49 (2020): 54-75.

Bilsel, Cemil. *İsmet İnönü Büyük Devlet Reisi*. İstanbul: Kenan Basımevi, 1939.

Boratay, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. Ankara: İmge Kitabevi, 22. Baskı, 2016.

Çavdar, Tevfik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Ankara: İmge Kitabevi Yay., 4. Baskı, 2004.

Deringil, Selim. *Denge Oyunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, 2003.

Dinçer, İbrahim. *Türkiye'nin Ekonomik Sorunları*. İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1968.

Ertan, Temuçin Faik. "Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Atatürk Yolu Dergisi*. 58 (2016): 21-37.

Gökgöz, Gurbet. "Belleklerden Silinmeye Yüz Tutan Bir Gün: Lozan Sulh Bayramı", *ÇTAAD*. X/22 (2011) : 95-114.

Kal, Nazmi. *İsmet İnönü Televizyona Anlattıklarım*. Ankara: Bilgi Yay., 1993.

Karanakçı, Safaeddin. "Mesut Bir Yıldönümünde: Lozan Zaferi ve Kapitülasyonlar", *Ulus*. 24 Temmuz 1940.

Karatepe, Şükrü. *Tek Parti Dönemi*, İstanbul: İz Yay., 3. Baskı, 2001.

Kayra, Cahit. *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü 1923-1950*. I. Cilt, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2013.

Kayra, Cahit. *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 7. Baskı, 2021.

Kırmacı, A. Nebahaddin. *Yetmiş Beş Yılda Üç İnönü*. İstanbul: Anıl Matbaası, 1959.

Menemencioğlu, Numan. "Lozan İnönü'dür", *Akşam*. 24 Temmuz 1943.

Nadi, Yunus. "Lozan'ın Manası", *Cumhuriyet*. 24 Temmuz 1942.

Okyar, Osman, Seyitdanlıoğlu, Mehmet. *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye - Fethi Okyar'ın Anıları*. Ed. Emre Yalçın. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1997.

Sadak, Necmeddin. "Dünyanın Bu Kara Günlerinde Lausanne Sulhunun Bizim İçin ve Herkes İçin Derin Manası Vardır", *Akşam*. 23 Temmuz 1943.

Selek, Sabahattin. *İsmet İnönü Hatıralar*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Basım, 2006.

Sertel, M. Zekeriya. "Lozan'dan Bugüne", *Tan*. 24 Temmuz 1939.

Seydi, Süleyman. *1939-1945 Zor Yıllar*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2006.

Thornburg, Max Weston. *Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi*. Çev. Nail Artuner. Ankara: Ziraat Bankası Yay., 1950.

Tokgöz, Erdinç. *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)*. Ankara: İmaj Yay., 7. Baskı, 2004.

Tökin, Füzün Hüsrev. *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)*. İstanbul: Elif Yay, 1965.

Tuncer, Hüner. *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950)*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2. Basım, 2012.

Turan, İlhan. *İsmet İnönü ve Tek Dereceli İlk Seçimler (1946- 1950- 1954- 1957) Üzerine Seçmeler*. Ankara: İnönü Vakfı Yay., 2002.

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi*, Ankara: Bilgi Yay., 1995.

Uğur, Necdet. *İsmet İnönü*. İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1995.

Ünal, Kemal. "Dün Kutladığımız Lozan", *Ulus*. 25 Temmuz 1940.

Yalçın, Hüseyin Cahit. "Lausanne Günü", *Tanin*. 24 Temmuz 1944.

Yavuz, Mehmet Niyazi. *Şef*. Ankara: Lotus Yay., 2006.

Yazman, M. Öğüt. *Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*. Ankara: Tisa Yay., 1974.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Tan

Tanin

Ulus

Vatan